

İçindekiler Tablosu

Giriş	2
I. Bölüm (Bahrî Memlûkler) (1250-1382)	6
II. Bölüm (Çerkes Memlûkleri) 1382-1517	20
III. Bölüm Memlûk Devleti'nin Sonu	30
Dipnotlar	38

Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN

Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

Giriş

Memlûk Kelimesinin Sözlük Mânâsı

Memlûk (çoğulu: memlûkun ve memâlîk), Arapça me-le-ke fiil kökünden türemiş bir ism-i mefûl olup, sözlük mânâsı efendisinin temellûkü altında bulunan köle demektir.¹ Bu kelimenin menşei muhtemel olarak Kur'an-ı Kerim'in müteaddit âyetlerindeki ibareler olup² burada cins ayırt edilmeksizin, kadın-erkek bütün köleler imâ edilmektedir. Memlûk kelimesine, bir ıstılah olmadan önce Kur'an-ı Kerim'de yalnız bir yerde³ tesadüf edilmekte ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hadislerinde de bu mânâda kullanılmaktadır. Köle bir ana-babadan dünyaya gelmiş bir köle (abd) ile, hür bir ana- babadan doğmuş fakat sonradan köle olmuş bir kimse, abd'e birinci durumda kinn, ikinci durumda memleket ilâve edilerek birbirinden ayrılmaktadır: Abdu kinnin ve Abdu memleketin gibi.

Memlûk Kelimesinin İstılah Mânâsı

Yukarıda sözlük mânâsını açıkladığımız memlûk kelimesi zamanla İslam tarihinde ıstılahî bir mânâ kazanmış ve "harplerde esir düşerek veya tüccarlardan satın alınarak köle olan beyaz insan"ı ifade eder olmuştur. Bu mânâsı ile memlûk artık "münhasıran hükümdar veya emirlerin muhafız birliklerinde görev yapan hususî, içtimaî ve hukukî bir statüye sahip asker"⁴ ifade etmektedir. Bunların kurdukları devlete de Devletü'l-Memâlîk (Memlûk Devleti) denilmiştir.

İslam Devletinde Memlûk Sisteminin Ortaya Çıkışı

Kendi hakimiyetlerini güçlendirmek amacıyla İslâm tarihinde ilk defa memlûk kullananlar Abbasî halifeleri olmuşlardır. Bilindiği gibi, Abbasî Devleti'nin kuruluşunda İranlı unsur mühim bir rol oynamıştır. Buna paralel olarak İran nüfûzunun gittikçe kuvvetlenmesi karşısında Abbasi halifeleri, bilhassa el-Me'mûn (813-833) zamanından itibaren, bir denge kurmak amacıyla, ilk defa İslâm devleti sınırları dışından Türkleri getirterek onlardan askerî birlikler teşkil etmeye başladılar. Kısa zamanda sayıları otuz bine ulaşan bu Türk birliklerine hususi bir itina gösteriliyordu. el-Mûtasım (833-842), bu Türk birlikleri için Sâmarrâ şehrini kurarak onlara geniş ıktalar tahsis etti. Bunların Arap ve Acemlerle evlenip karışarak bozulmamaları için hususî sûrette Türk kızları getirtilip, bu kızlara maaş bile bağlandı.⁵ Bu Türk birliklerine yalnızca Türk bey ve asilzâdeleri kumanda ediyordu.

Abbasîlerin kendilerini güçlendirmek için devamlı memlûk satın almaları ve valilerin de buldukları yerlerde bağımsız olma arzularını gerçekleştirmek için yegâne dayanak olarak memlûklerden teşekkül ettirilecek orduları görerek bu gaye ile memlûk satın almaları, bir müddet sonra bu memlûklerin İslam devletinin her yerinde yayılmasına sebep oldu. Fakat zamanla bu askerlerin diğer vilayetlere de yayılması Abbasîlerin aleyhine oldu. Küçük yaşta ülkelerinden getirtilip, efendilerinin lütfu ile hürriyetlerine kavuşturulan bu memlûkler, zamanla nüfûzlarını artırarak, yeni vatan edindikleri topraklar üzerinde idareyi ellerine almaya başladılar. Göstermiş oldukları yararlıkların mükâfaatı olarak çeşitli vilayetlere vali tayin edilen Türk kumandanlar, bu yabancı sahalarda memlûk sistemini büyük bir maharetle tatbik ettiler. Bunun en bâriz örneği Mısır'da görüldü. Mısır'a gelen Türk valiler kurdukları memlûk gruplarına dayanarak, hilâfet merkezine karşı istiklâl mücadelesine giriştiler. Halife el-Me'mûn'un bir Türk Memlûk olan Tolunoğlu Ahmed, 868 yılında Türk memlûklerinin desteği sayesinde Mısır'da ilk Müslüman-Türk devletini kurmaya muvaffak oldu.⁶

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

Tolunoğulları Devleti'nin yıkılmasından sonra Abbasîlerin hizmetindeki diğer bir Türk memlûkünün oğlu, İhşîd Muhammed b. Togac,⁷ yine kendi Türk memlûklarına dayanarak, 935 yılında, Mısır'daki İslâmî-Türk devletlerinin ikincisini kurdu. Her iki devletin kuruluşunda, kurucularının şahsi kabiliyet ve liyakatlarının yanında şüphesiz bu Türk memlûk grupları da müessir olmuşlardır.⁸

İhşîdîler Devleti'ni yıkarak Mısır'ı ele geçiren Fâtîmîler (910-1171), Tolunoğulları ve İhşîdîler gibi memlûk sistemini tatbik etmek zorunda kaldılar. Çünkü Mısır halkı üzerinde nüfûz ve hâkimiyetlerini devam ettirebilmek için askerî bakımdan güçlü olmaları gerekiyordu. el-Mustansır zamanından itibaren (1036-1094) sadece Türklerden müteşekkil yeni bir memlûk sınıfı kuruldu. Ancak bu Türk memlûkler, diğer memlûk grupları ile olduğu gibi kendi aralarında da bitmez tükenmez kavgalara tutuştular ve bu yüzden yavaş yavaş hem kendilerinin ve hem de Fâtîmî Devleti'nin zayıflamasına sebep oldular.

el-Mustansır'ın son zamanlarında bu Türk memlûkler Mısır'da hâkimiyeti tamamen ellerine aldılar. Fakat, Zencîler ve Berberîlere karşı giriştikleri mücadeleler esnasında zayıflayarak, kendileri ile birlikte Fatîmî Devleti'nin de çökmesine sebep oldular (1171).⁹

Fatîmîler hizmetindeki Türk Memlûklerin hazırladığı bu ortamdan istifade ederek Eyyûbîler, Mısır'ı kolayca ellerine geçirmişler ve burada Oğuz-Türkmenlere dayanarak feodal bir idare sistemi kurmuşlardır.

Eyyûbîler Devri'nde Memlûklerin Nüfûzunun Artması

Selahaddin'in ölümünden sonra (1193) Mısır ve Suriye'de memlûklerin sayı bakımından oldukça arttığı görülür. Çünkü Selahaddin'in vârisleri bu geniş devleti aralarında paylaşmışlar ve başta Mısır olmak üzere Dimaşk, Haleb, Hama, Hıms, Ba'albek, Kerek gibi Suriye şehirleri Eyyûbî ailesinden şehzâdelerin hüküm sürdüğü önemli merkezler haline gelmişlerdi.¹⁰

Eyyûbî sultanları ve melikleri, hakimiyetlerini sağlamlaştırmak ve düşmanlarına karşı koyabilmek amacıyla Kıpçak ülkesinden ve Mâveraünnehir'den çok sayıda memlûk getirterek bunları mükemmel birer asker olarak yetiştirmişlerdi.

Bahrî Memlûklerin Kuruluşu

Memlûk gruplarının daha düzenli olarak ortaya çıkması ve nüfûzlarının artması XIII. yüzyılın ilk yarısında oldu. Memlûkler 1240 yılında II. el-'Adil'i (1238-1240) bir darbe ile tahttan indirerek, el-Melik es-Sâlih Necmeddin Eyyûb'u hükümdar yaptılar. el-Melik es-Sâlih Necmeddin Eyyûb (1240-1249), Moğol İstilâsı'nın sebep olduğu korku ve karışıklık sırasında binicilikleri, savaşçılıkları, sadakatları, güzellikleri ve soylu oluşları gibi meziyetleri yüzünden pek çok Kıpçak memlûkü satın aldı ve onlara hususî bir itinâ gösterdi. Bu yüzden onun zamanında Türk Memlûklerin nüfûzu daha da arttı. Tarihçinin dediğine göre; "es-Sâlih, Eyyûbîlerden hiçbir hükümdarın toplamadığı kadar çok sayıda Türk memlûku toplamıştı. Öyle ki Mısır'daki Eyyûbî ordusunun kumandanlarının çoğu onun memlûklerindendi."¹¹

el-Melik es-Sâlih, Mısır'da çoğalan bu memlûklerin arasından çoğunluğunu Kıpçak ve Harezmlilerin teşkil ettiği ayrı bir memlûk grubu kurup bunları, kara ile irtibatını kesip müstahkem bir hâle getirdikten sonra, Nil nehri içindeki er-Ravza adasına yerleştirdi. Nil'e

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

izâfeten-çünkü Araplar Nil nehrine "Bahru'n-Nil" (Nil Denizi) diyorlardı-el-Memâlik el-Bahriyye (Bahrî Memlûkler)¹² denilen bu yeni teşekkül, başlangıçta es-Sâlih'i güçlendirdi ise de zamanla nüfûzlarının çok artması, Fâtımîlerde olduğu gibi, bu sefer de Eyyûbî Devletinin çökmesine sebep oldu.

el-Memâlik el-Bahriyye (ya da es-Sâlih'e nisbetle el-Memâlik es-Sâlihiyye) XIII. yüzyılın ilk yarısında sadece Mısır'ı değil bütün İslam âlemini tehdit eden iki büyük tehlikeyi; Moğol İstilası'nı ve Haçlıları bertaraf ederek kendilerine gösterilen ihtimamı boşa çıkarmadılar. Fransa Kralı IX. Louis, 1248 yılında büyük bir Haçlı ordusunun başında Mısır'a doğru hareket etmişti. Bu hücum Mısır'ı istilâ etmek için yapılan ilk Haçlı hücumu olmamakla birlikte en tehlikelisi idi. Çünkü sayı ve teçhizat bakımından oldukça kalabalık ve mükemmel olan bu ordu, o zamanın Batı Avrupa hükümdarlarının en kudretlisi ve Haçlı zihniyetine en bağlı olanı tarafından sevk ve idâre edilmekte idi.

Öte yandan IX. Louis sefere çıktığı sırada Yakın Doğu İslâm âleminin ve Mısır'ın durumu hiç de iç açıcı değildi. Louis, Mısır sahillerine geldiği sırada Eyyûbî Sultanı es-Sâlih Necmeddin ağır şekilde hasta idi. Bu sebepten Louis 1249 yılı 6 Haziranı'nda kolayca Dimyat'ı ele geçirdi. Kaynakların ifadesine göre es-Sâlih bundan fevkalâde müteessir olmuş ve başta kumandanları Fahreddin olmak üzere memlûkleri Dimyat'ı müdafaadaki ihmalleri yüzünden ağır şekilde suçlamıştı. es-Sâlih'in, bu başarısızlıkları sebebiyle kendileri hakkında kötü niyetler beslemesinden korkan memlûkler onu öldürmek istemişler, ancak Emîr Fahreddin Sultan'ın hasta olduğunu ve bu sebeple yakında öleceğini imâ ederek "Sabrediniz. Nerede ise şifâ (!) bulmak üzeredir. Ölürse ne âlâ, ölmezse zaten sizin elinizdedir"¹³ diyerek onları bundan vazgeçirmişti.

Gerçekten de kısa bir müddet sonra es-Sâlih Necmeddin'in hastalığı şiddetlenmiş ve nakledildiği el-Mansûra Kalesi'nde vefat etmiştir (23 Kasım 1249).¹⁴ Aynı anda Haçlılar da Dimyat'tan güneye doğru yürüyüşe geçmiş bulunuyorlardı.

el-Memâlik el-Bahriyye'nin Fransızları Yenmesi

Haçlıların Mısır'ı istilâya giriştikleri bu esnada es-Sâlih Necmeddin'in vefatı ve yerini dolduracak birinin bulunmaması durumu daha da nazikleştirmişti. es-Sâlih Necmeddin'in Tûrânşah adında bir tek oğlu olup genç ve tecrübesiz birisiydi. Üstelik bu sırada Hısn-ı Keyfâ'da nâib olarak bulunuyordu. Ancak es-Sâlih'in haremindedirayimli bir kadın vardı: es-Sâlih'in dul eşi Şecerü'd-Dürr. Şecerü'd-Dürr, bu nazik durumda kocasının ölümünü gizleyerek, Hısn-ı Keyfâ'daki Tûrânşah'a acele haber gönderip Mısır'a gelmesini istedi. Öte yandan es-Sâlih hâlâ yaşıyormuş gibi, onun odasına yemekler gönderiliyor, fermanlar onun imzası (!) ile çıkarılıyordu.¹⁵

Şecerü'd-Dürr'ün aldığı tedbirlere rağmen, IX. Louis, es-Sâlih Necmeddin'in vefatını haber almış ve ölümün sebep olduğu şokun atlatılarak tedbirler alınmadan önce, kesin darbesini indirmek üzere acele harekete geçmişti. Nitekim Haçlılar süratli bir yürüyüşle el-Mansûra'ya kadar ulaştılar. Memlûkler, Haçlıların şehre girip sokaklarda dağılmasını beklediler. Hiç beklemedikleri bir şekilde Haçlılara hücum ederek bin beş yüz kadarını öldürdüler ve pek çok da esir ele geçirdiler. Kaçan Haçlıları takip ederek Farskûr yakınlarında onları bir kere daha yendiler. Buradaki savaş Haçlı ordusunun neredeyse tamamen esir edilmesiyle neticelendi. Esirler arasında Fransa Kralı IX. Louis de bulunuyordu (8 Nisan 1250).¹⁶

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

Eyyûbî Devleti'nin Sonu

el-Mansûra Savaşı'ndan hemen sonra es-Sâlih'in oğlu Tûrânşah, Mısır'a geldi (1250 yılı Şubat sonu). Kendisi, daha Mısır yolunda iken, Dimaşk'ta sultan ilân edilmişti (6 Ocak, 1250). Fakat kaynakların da müttefikten ifâde ettiği gibi, yeni sultan bu nazik zamanın adamı değildi. Tûrânşah genç ve tecrübesizliğinin yanı sıra kötü huylu ve siyasetten de anlamayan birisiydi.¹⁷

Tûrânşah, Haçlılara karşı zafer kazanarak ülkeyi büyük bir tehlikeden kurtarma şerefini kazanmış olan memlûkleri takdir ve taltif edeceği yerde, onları kendisine rakip ve saltanatına ortak çıkan kişiler gibi mütâlaa edip kıskanmaya başladı. Kaynakların rivayetine göre Tûrânşah, "içki içip sarhoş olduktan sonra, önünde duran mumları teker teker kılıcıyla kesiyor ve el-Bahriyye'nin ileri gelenlerinin her birisinin isimlerini birer birer zikrederek onlara böyle yapacağım" diyordu.¹⁸

Tûrânşah, memlûklere karşı böyle menfî bir tavır takındığı yetmezmiş gibi, Hısn-ı Keyfâ'ya haber göndererek kendisinin sultan olmasını sağlayan üvey annesi Şecerü'd-Dürr'ü babasının servetini saklamakla itham ederek, elindeki mücevherleri kendisine teslim etmesini, aksi halde kötülük yapacağını söyleyerek tehdit etti. Bundan korkan Şecerü'd-Dürr de el-Bahriyye ile işbirliği yapmaya karar verdi.

Memlûkleri ona karşı kışkırtarak, "Tûrânşah'ı öldürünüz. Ben sizin gönlünüzü yaparım" dedi.¹⁹ Bahrî Memlûkler de Tûrânşah'ı öldürmeye karar vererek başlarında Baybars el-Bundukdârî, Kalavun es-Sâlihî, Câmedâr Aktay ve Aybek et-Türkmânî olduğu halde 30 Nisan 1250²⁰ tarihinde, Farskûr'a henüz gelmiş olan Tûrânşah'a kılıçlarıyla hücum ettiler. Tûrânşah orada ikameti için hazırlanmış olan ahşap bir binaya sığındı. Memlûklerin bu binayı ateşe vermesi üzerine Tûrânşah kendisini Nil'e atarak yüzmeye başladı. Memlûkler dört bir taraftan ok yağdırdılar. Kimse onun yardımına gitmedi ve böylece öldü.²¹ Tûrânşah'ın ölümü ile Eyyûbîlerin Mısır'daki saltanatı da son buldu.

El-Melike İsmetü'd-Din Ümm-i Halil Şecerü'd-Dürr'ün Saltanatı (1250)

Tûrânşah'ın öldürülmesinden sonra Mısır'da yegane söz sahibi grup olan el-Memâlik el-Bahriyye, efendileri es-Sâlih Eyyûb'un dul eşi Şecerü'd-Dürr'ü sultan yaptılar. Şecerü'd-Dürr, Türk asıllı bir câriye idi. Bu yüzden bazı tarihçiler onu Mısır'da hüküm süren Türk Memlûklerinin ilk sultanı olarak kabul ederler.²²

Şecerü'd-Dürr önce hâlâ Dimyat'ta bulunan Haçlılar meselesini halletti. Bunun için Emir Hüsâmeddin Muhammed'i el-Mansûra'da esir bulunan IX. Louis'e göndererek onunla barış yaptı. Buna göre Memlûkler IX. Louis'yi ve ellerindeki bütün Haçlı esirlerini salıverecekler, buna mukâbil Haçlılar, yarısı peşin olarak ödenmek şartıyla sekiz yüz bin dinâr²³ ödeyecekler ve Dimyat'ı tahliye ederek Mısır'dan tamamen çekilip gideceklerdi. Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra 7 Mayıs 1250 tarihinde Memlûkler Dimyat'ı teslim aldılar ve taahhüt ettiği fidyenin yarısını ödedikten sonra IX. Louis'i de salıverdiler. Böylece Haçlıların on bir ay dokuz gün süren Dimyat işgalleri son buldu.²⁴

Şecerü'd-Dürr bir kadın olup, Müslümanlar İslâm tarihi boyunca başlarında hükümdar olarak bir kadın görmeye alışık değillerdi. Şecerü'd-Dürr de durumunun garipliğini hissetmiş olmalıdır ki, devlet ricaline hoş görünmek maksadıyla onlara rütbelere ve iktalara dağıtıp, halkın kalbini kazanmak için de vergileri hafifletti. Bunlara ilaveten muharrerâta,

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

sikkelerde ve hutbelerde "Ümm-i Halil, el- Musta'sımiyye es-Salihiyye, Müslümanların Melikesi, İnananların Emîri Halîl'in Annesi, es-Sâlih'in Zevcesi" gibi ibâreler kullanılıyor idiye de bütün bunlar bir kadının hükümdarlığını gizlemeye yetmiyor ve herkes Şecerü'd-Dürr'ün sultan olduğunu biliyordu.²⁵

Şecerü'd-Dürr, es-Sâlih Necmeddin Eyyûb'dan bir oğlan çocuğu dünyaya getirmiş idiye de Halîl adı verilen bu çocuk çok küçük iken vefat etmişti. Şecerü'd-Dürr, kendi adını zikretmeksizin bu ölü oğluna olan nispetini kullanıyordu. Aslının köle (câriye=memlûk) olup Eyyûbî âilesine kan bağı ile bağlı olmaması sebebiyle, taht üzerinde şer'an hakkı olmadığını bildiğinden, kasten Ümm-i Halîl es- Sâlihiyye lakâbını kullanarak bir taraftan oğlu Halîl ve diğer taraftan da kocası es-Sâlih Necmeddin vasıtasıyla Eyyûbî âilesi ile olan bağına işaretle saltanatına şeri bir kılıf hazırlıyordu.

Fakat bütün bunlar Şecerü'd-Dürr'ün muâsırlarının gözündeki yerini kuvvetlendirmeye yetmedi. Nitekim Dimaşk Nâibi Emir Cemâleddin b. Yağmûr ve Kaymariyye ümerâsı Ümm-i Halîl'e bağlılık yemini etmeyi reddettiler. Öte yandan Suriye'deki Eyyûbî melikleri, Tûrânşah'ın öldürülüp yerine Şecerü'd-Dürr'ün sultan olduğunu duyunca, saltanatın kendi âilelerinden gitmiş olması sebebiyle, hep birden isyan ettiler.²⁶

Şecerü'd-Dürr'ün Abbâsî Hilâfeti'ne bağlılığının belirtisi olmak üzere kullandığı "el-Musta'sımiyye" lakâbı da Halife el-Musta'sım'ı yumuşatmaya yetmemişti. Bağdat Abbâsî Hâlifesi el- Musta'sım, Şecerü'd-Dürr'ün saltanatını tanımak şöyle dursun Mısır'a gönderdiği mektupla emîrleri ayıplamış ve; "Orada erkek kalmadıysa bize bildirin, size buradan bir tane gönderelim"²⁷ demişti.

Böylece Şecerü'd-Dürr içte ve dışta istenilmeyen bir hükümdar olmuştu. Buna ilâveten Nûreddin Mahmûd Zengî zamanından beri şu veya bu şekilde devam eden Mısır ve Suriye'nin birliği de parçalanmıştı. Bu kötü durumdan kurtulmak için Şecerü'd-Dürr emirlerden Atabekü'l-'Asâkir²⁸ İzzeddin Aybek ile evlenerek sultanlığı ona devretti. Böylece Şecerü'd-Dürr'ün büyük bir maharet ve dirâyetle ifa ettiği sultanlığı seksen gün sonra nihâyete erdi (31 Temmuz 1250).²⁹

I. Bölüm

El-Memâlik El-Bahriye (Bahrî Memlûkler)³⁰ (1250-1382)

El-Melik el-Muizz İzzeddin Aybek Et-Türkmânî³¹ (1250-1257)

Eyyûbi Devleti'nin yıkılmasından sonra Mısır'da kurulan Memlûk Devleti'nin ilk Sultanı Aybek'tir.³² Aybek aslen Türk idi. Yemen'de müstakil bir devlet kurmuş olan Resuloğullarından (1229-1454) birinin memlûkü iken el-Melik es-Sâlih Necmeddin Eyyûb'a intikal etmiş; onun hizmetinde yükselerek emîrlik derecesine çıkmış ve es-Sâlih onu Çaşnigîri³³ yapmıştı. Şecerü'd-Dürr'ün saltanatı esnasında Atabekü'l-'Asâkir olan Aybek, yukarıda anlatıldığı gibi Şecerü'd-Dürr içeride ve dışarıda muhalefetle karşılaşınca, ümeranın muvâfakatiyle onunla evlenmiş ve sultan olmuştur. Aybek memlûkler arasında dindarlığı, cömertliği ve görüşlerinin isabetliliği ile tanınmış olmasına rağmen, sıradan bir emîrdi. Hepsi de el-Bahriyye'nin ileri gelenlerinden olan Aktay, Baybars, Kalavun ve Sungur gibi birbirinden kuvvetli emîrler dururken, el-Bahriyye grubundan bile olmayan Aybek'in sultan olması, yukarıda sayılan emîrlerin birbirlerini çekemeyip, istedikleri zaman tahttan indirebilecekleri inancıyla geçici bir zaman için de olsa onun üzerinde anlaşmaları

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

sâyesinde mümkün olmuştur.³⁴

Aybek sultan olur olmaz içeride ve dışarıda zorluklarla karşılaştı ise de el-Bahriyye'nin yardımı ile bu tehlikeleri bertaraf etti. Fakat el-Bahriyye grubunun lideri Aktay kendisine güçlü bir rakip olarak ortaya çıktı. Aktay öyle alâmetler kullanıyordu ki, bunlar sadece sultana ait alâmetlerdi. Arkadaşları kendi aralarında ona "el-Melikü'l-Cevâd" diyorlardı.³⁵ Aktay, Hama sahibi el-Melik el-Muzaffer'in kızı ile nişanlanmış ve Aybek'ten "Nişanlısının sultan kızı olup, şehirde alelâde insanlar arasında oturması uygun olmayacağı için Kal'atu'l-Cebel'de oturtulmasını" istemişti. Kalatu'l-Cebel sultanların resmî ikamet yerleriydi. Aktay'ın bunu istemesinin mânâsı, kendisini hükümdar yerine koyması demekti. Aktay'ın Eyyübî âilesinden bir prenses ile evlenmesi onun tahtta hak talep etmesi için bir vesileden başka bir şey değildi. Aybek, kendisiyle bir hususu istişare edeceği bahanesiyle onu Kalatu'l-Cebel'e davet etti ve Aktay'ı öldürttü (18 Eylül, 1254).³⁶

Aktay'ın katledilmesi Kahire'de hemen duyuldu. Baybars, Kalavun, Sungur ve el-Bahriyye'nin ileri gelen diğer emîrleri kalenin surları dibinde toplanarak, henüz öldürülmediğini zannettikleri Aktay'ı kurtarmak için beyhûde bir teşebbüste bulundular. Aybek, yukarıdan başkanları Aktay'ın başını onlara atınca sıranın yakında kendilerine geleceğini anlayarak Suriye'ye kaçmaya karar verdiler.³⁷

Aybek, iç ve dış tehlikeleri bertaraf edip, düşmanlarına başarı ile karşı koyarak çeşitli zorlukların hepsinin üstesinden gelmiş iken, kendisinin ölümü seksen gün müddetle saltanatı tatmış olan karısı Şecerü'd-Dürr eliyle oldu. Tarihçinin deyimiyle "çetin bir ceviz" olan Şecerü'd-Dürr, Aybek ile evlenip tahttan feragat ederken bunu sadece Müslümanları tatmin etmek için yapmış, fakat devlet işlerini elinden bırakmamayı kafasına koymuştu. Şecerü'd-Dürr, "Aybek'i tamamen istilâ etmiş olup Aybek'in sözü bile geçmiyordu".³⁸

Bu yüzden Aybek, Şecerü'd-Dürr ile yaşamaktan bıkip usandı. Bilhassa bir müneccimin, sonunun bir kadın eliyle olacağını haber vermesinden sonra da onun, başına bir iş açmasından korktu. Aybek Musul Hakimi Bedreddin Lü'lü'nün kızı ile evlenmek üzere nişanlanmıştı. Çok kıskanç olan Şecerü'd-Dürr öfkelenerek bir suikast tertipledi ve geceleyin hamama giren Aybek, önceden Şecerü'd-Dürr tarafından hazırlanmış olan güçlü-kuvvetli beş adam tarafından katledildi (12 Nisan, 1257).³⁹

Sabahleyin Şecerü'd-Dürr, Aybek'in gece fücceten öldüğünü söyledi ise de Aybek'in memlûkleri buna inanmadılar. Şecerü'd-Dürr ve avanesini yakalayarak öldürdüler.⁴⁰ Denildiğine göre, yakalanacağını anlayan Şecerü'd-Dürr, bütün değerli taşlarını ve incilerini bir havana doldurarak kırmıştı.⁴¹

El-Melik El-Mansûr Nureddin Ali B. Aybek (1257-1259)

Memlûkler, saltanatın verasetle intikali kaidesine inanmıyorlardı. Bu yüzden hükümdarlık makamı, her hangi bir sultanın vefatından sonra, Memlûk emîrlерinin büyükleri arasında çekişme mevzûu olmuştur. Bir Memlûk sultanı öldüğü zaman, emîrlerin büyükleri toplanırlar ve ölen sultanın oğlunu babasının yerine sultan tayin ederlerdi. Ancak bunu veraset kaidesine inandıkları için değil, emirler arasında en kuvvetlisinin ortaya çıkarak diğerlerini bertaraf etmesine kadar geçici bir hal tarzı olarak gördükleri için yaparlardı.

Sultan Aybek'in öldürülmesinden sonra büyük emîrlер arasında Mısır'da aynı durum yaşandı. Emîrlerin ileri gelenleri toplanarak Aybek'in oğlu Nureddin Ali'yi sultan olarak

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

seçtiler (12 Nisan 1257). Kendisine el-Mansûr lakâbı verildi. Ali henüz on beş yaşında olup onun büyük emîrlerin önünde direnebilmesi ve ülkeyi tehdit eden dış tehlikelere karşı koyabilmesi mümkün değildi.

Nitekim bir müddet sonra büyük emîrler arasında rekabet baş gösterdi. Ali'nin Nâibü's-saltanası⁴² ve emîrlerin en kudretlisi bulunan Kutuz, 1258 yılında Moğolların Hülagu kumandasında, Bağdat Abbasi Hilâfeti'ni yıktıktan sonra Suriye'ye ulaştıkları haberinin gelmesi üzerine, Mısır âyanını ve emîrlerin ileri gelenlerini toplayarak, el-Mansûr'un böyle güç durumların adamı olmadığını, ancak herkesin kendisine itaat edeceği kudretli bir kişinin sultan olmasıyla Moğollara karşı konulabileceğini söyledi. Orada hazır bulunan herkes: "Bu iş için senden başkası yoktur"⁴³ dediler. Böylece Kutuz sultan oldu (12 Kasım, 1259).⁴⁴

El-Melik El-Muzaffer Seyfeddin Kutuz (1259-1260)

Kutuz sultan olduğu sıralarda Suriye Moğol İstilâsı'na maruz kalmıştı. Kaynaklar Kutuz'un cesur, kahraman, tedbirli, dindar, iyilik sever ve Moğollar ile mücadelede başarılı bir sultan olduğunu müttefiken kaydederler.

Herkes ondan Yakın Doğu'da kimsenin karşılarında durmaya muvaffak olamadığı Moğol tehlikesini durdurmasını bekliyordu. Öte yandan Hülagu'nun elçisi gelerek "mukavemet edilmeksizin teslim olunmasını" istedi. Aksi takdirde başlarına getirilecek kötülükleri sayarak tehdit etti.⁴⁵

Kutuz zerre kadar sarsılmadan emîrleri toplayarak onlarla durumu görüştü. Müttefiken savaşa karar verilmesi üzerine Hülagu'nun elçilerini -ki hepsi dört tane idi- ortadan ikiye böldürerek başlarını mızrakların ucuna taktırarak teşhir etti.⁴⁶

Bu tehlikeli anda, Aktay'ın katlinden sonra Suriye'ye kaçan ve hâlâ orada bulunan bir kısım el- Bahriyye memlûkü Moğollara karşı mücadelede büyük bir vatanperverlik gösterdi. Elçi göndererek Moğol tehlikesine karşı işbirliği yapmayı teklif ettiler. Kutuz onlara eman vererek Mısır'a davet etti. Böylece bütün memlûkler Moğollara karşı Kutuz'un etrafında birleştiler.

Ayn-ı Câlût Savaşı (1260)

Memlûklerin Moğollara karşı aralarındaki düşmanlıkları unutarak birleştikleri bu sırada gelişen olaylar da onlara yardım etti. 1259 Ağustosunda Moğol Hanı Mengü vefat etmiş ve kardeşleri arasında Moğol İmparatorluğu'nun paylaşılması konusunda anlaşmazlık çıkmıştı. Hülagu da kardeşinin vefatını duyunca, Suriye'deki kuvvetlerinin başında kumandanlarından Kitboga'yı bırakarak, ordusunun büyük bir kısmıyla Karakurum'a gitmişti.

Kutuz hazırlıklarını tamamladıktan sonra Moğollar ile karşılaşmak üzere Kahire'den çıktı. Es- Sâlihiyye'ye yaklaştıklarında bazı emîrler, Moğollar hakkında anlatılan ürkütücü hikayelerden dolayı tereddüt gösterdilerse de Kutuz onlara; "Ey Müslüman emîrler! Yıllardır beytü'l-malın ekmeğini yiyorsunuz ve şimdi de savaşmak istemiyorsunuz. Ben işte gidiyorum. Savaşmak isteyenler benimle gelsin. Kim savaşmak istemezse o da evine dönsün. Allah hepimizi görmektedir. Müslümanların vebali geride kalanların boynunadır"⁴⁷ diyerek müessir bir nutuk irad etti. 1260 Haziranı'nda Baybars el-Bundukdârî öncü

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

birliklerin başında olduğu halde Gazze'deki Baydara'nın üzerine yürüdü. Baydara o sırada Baalbek'te bulunan Kitboga'ya bunu haber verip yardım istedi. Kitboga ona, "olduğun yerde kal ve bekle" diyerek Gazze'yi korumasını ve yardım gelinceye kadar şehri terk etmemesini emretti. Memlûkler Gazze'ye hücum ederek Baydara'yı yendiler ve şehri ele geçirdiler.

Kutuz bu esnada Suriye'deki Haçlılar ile çatışmaktan ve böylece iki ateş arasında kalmaktan kaçınma basiretini gösterdi. Akkâ'daki Haçlı hâkimine elçi göndererek, Moğollar ile savaşmak için topraklarından geçmek üzere izin istedi. Onların buna muvafakat etmesi üzerine Kutuz, sahili takiben selâmetle Haçlı topraklarını geçti. Ayn-ı Câlût denilen yere vardı. Kutuz, Moğolları aldatmak için askerinin bir kısmını civardaki ormanlıklara gizleyerek öncü birliklerini Baybars'ın kumandasında Moğollara karşı sevk etti. Bu esnada Kitboga da "öfke ve gazabından bir alev denizi gibi" Ayn-ı Câlût'a ulaşmıştı. 3 Eylül 1260⁴⁸ günü Ayn-ı Câlût'ta Memlûkler ile Moğollar arasında vukubulan ölüm-kalım savaşında Moğollar tam bir mağlubiyete uğradılar, Kitboga öldürülünceye kadar şecaatle savaşmıştı.⁴⁹

Ayn-ı Câlût Savaşı, neticeleri bakımından, tarihte vuku bulan mühim savaşlardan biridir. Ayn-ı Câlût Zaferi sadece Mısır'ı değil Suriye'yi de Moğol hâkimiyetinden kurtarmıştır.⁵⁰

Ayn-ı Câlût Savaşı'nda Memlûklerin göstermiş olduğu şecaati zikrederken bu zaferin kazanılmasında onlara yardım eden âmilleri de zikretmemiz gerekir. Suriye'deki Haçlıların Müslümanlara hücum etmemeleri ve Hülagu'nun ordusunun büyük bir kısmıyla Karakurum'a dönmesi Memlûklerin işini kolaylaştırmıştır.

Memlûkler, Mısır tahtını şerî sahipleri olan Eyyûbîlerden zorla almışlardı. Bunu ve kendi köle (memlûk) asıllarını unutturmak için, kendilerine şeref verecek ve hâkimiyetlerine meşrûiyet kazandıracak büyük bir hadiseye ihtiyaçları vardı. İşte Ayn-ı Câlût muzafferiyeti bir taraftan Yakın Doğu İslâm âlemini Moğol Tehlikesi karşısında bir kalkan gibi korurken, Memlûklerin yukarıda saydığımız eksiklerini de örten bir örtü vazifesi görmüştür. Bu sâyede herkes Memlûklerin aslen köle olduğunu ve tahtı gasben ele geçirdiğini unutarak onları, kendilerini Moğol felaketinden kurtaran kişiler olarak görmüştür. Dolayısıyla Memlûklerin hâkimiyetlerinin devamı da Müslümanları korumalarının devamı ile mümkün olacaktı. Ayn-ı Câlût zaferi Moğollar ile Müslümanlar arasında olduğu kadar Eyyûbîler ile Memlûkler arasındaki mücadeleyi de ayıran bir savaş olmuştur. Böylece bu savaş Eyyûbîlerin güneşinin battığını ve Memlûk Devleti'nin yıldızının parlamaya başladığını ilan etmiştir. Ayn-ı Câlût Savaşı'ndan sonra Kutuz Fırat'tan itibaren bütün Suriye ve Mısır'ın efendisi oldu.⁵¹

Kutuz'un Öldürülmesi

Kahire şehri, Ayn-ı Câlût kahramanını karşılamak için süslenmiş, caddeler ve sokaklar zafer taklarıyla donatılmış iken, süratle gelişen olaylar Kutuz'un katli ve Baybars'ın sultan olması ile neticelendi. Şöyle ki:

Baybars Moğollara karşı gösterdiği başarıdan da güç alarak Kutuz'dan kendisini Haleb nâipliğine tayin etmesini istedi. Ancak Kutuz, Baybars'ın bu isteğini yerine getirmede.⁵²

Baybars, Kutuz'dan intikam almaya karar vererek, el-Bahriyye ileri gelenlerinden arkadaşlarıyla bir plân hazırlayıp, fırsat kollamaya başladı. Kutuz avlanmak maksadıyla karargâhtan uzaklaştığında Baybars ona yaklaşarak Ayn-ı Câlût'ta ele geçirilen Moğol

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

kadınlarından birini kendisine ihsan etmesini istedi. Kutuz onun bu isteğine olumlu cevap verince Baybars buna karşılık elini öpmek bahanesiyle Kutuz'un elini tuttuğu anda, daha önce kararlaştırıldığı üzere, arkadaşları da harekete geçerek, Kutuz'u atından yere yıkarak öldürdüler (22 Ekim 1260).⁵³ Kutuz'un annesi Sultan Celâleddin Harezmsâh'ın kız kardeşiydi. Babası ise Celâleddin Harezmsâh'ın amcasının oğluydu. Heybetli, yiğit, cesur ve kahraman birisiydi.

El-Melik Ez-Zâhir Rükneddin Baybars El-Bundukdârî (1260-1277)

Kutuz'un katlinden sonra onu öldüren kişinin sultan olması da tabî idi. Zaten Baybars, el-Bahriyye'nin en kudretli emîrlerinden birisi olup Kutuz'u öldürme fikri de ona aitti. Bunlara ilâveten Baybars, Moğollar ile savaşta fevkalâde şeref ve ün kazanmıştı. Kaynakların bildirdiğine göre el-Bahriyye ümerâsı, Kutuz'u katlettikten sonra es-Sâlihiyye'de saltanat otağında toplanmışlar ve Baybars'ı sultan yapmaya oy birliğiyle karar vermişlerdi. Onları otağın girişinde karşılayan Atabek Fârisüddin Aktay'a Sultan Kutuz'un öldürüldüğünü haber vermişler ve Aktay onlara; "Onu hanginiz öldürdü?" diye sorunca Baybars: "Ben" diye cevap vermiş ve Aktay "Hünkarım, buyur O'nun tahtına otur" demişti. Bu kadar kolaylıkla ve basitçe, öldüren öldürülenin yerini almış ve kurbanın kanı kurumadan yeni hükümdar için askerlerden bağlılık yemini alınmıştı.

es-Sâlihiyye'de bu merasim yapıldıktan sonra Emir Aktay'ın Sultan Baybars'a; "Kalatu'l-Cebel'e girip tahtına oturmadıkça bu iş tamam olmaz" demesi üzerine Baybars, yanında emîrleri olduğu hâlde süratle Kahire'ye geldi ve Ayn-ı Câlût kahramanı Kutuz için süslenmiş olan caddelerden geçerek Kalatu'l-Cebel'e çıktı. Baybars'ı kalede Nâibü's-saltana Emîr İzzeddin Aydemir karşıladı. Baybars durumu ona anlattı. Aydemir de hemen yeni sultana biat etti.⁵⁴

Tarihçinin rivayet ettiğine göre, es-Sâlihiyye'de kendisine el-Melik el-Kâhir ünvanı verilen Baybars, bu lakâbın uğursuz olup bununla lakaplanan bir hükümdarın iflâh etmediğinin kendisine söylenmesi üzerine, el-Melik ez-Zâhir ünvanını aldı.⁵⁵

Baybars'ın 26 Ekim 1260 tarihinde Kalatu'l-Cebel'de tahta oturması ile Memlûk tarihinde yeni bir safha başladı. Baybars içte ve dışta yaptığı icraatıyla Mısır ve Suriye'deki Memlûk Devleti'nin hakikî kurucusu olmuştur. Memlûk Devleti'nin kuruluşunu takip eden on yıl içerisinde beş sultanın tahta geçtiğini hatırlayacak olursak, başlangıçta bu devletin içinde bulunduğu istikrarsızlığı anlamak kolaylaşır. Baybars'a gelince o, on yedi yıl müstakil olarak saltanat sürmüş olup, el-Memâlîk el-Bahriyye'den Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'dan başka kimse bu kadar uzun müddet saltanat sürmemiştir. Baybars'ın uzun müddet hükümdarlık yapması onun siyasetinin başarısına delalet ettiği gibi, idaredeki istikrarı da gösterir.⁵⁶

Baybars, sultan olur olmaz dışarıda Moğol ve Haçlı tehlikesine karşı koyarak, nüfuzunu Nûbe ve Arap Yarımadası'nda yayacak geniş ufuklu bir siyaset takip etmeye başladı. İçeride ise ayaklanmaları bastırarak, emniyet ve asayiş temin ile halkın yükünü hafifletecek bir sürü tedbir aldı. Ayrıca Mısır ve Suriye'de kendisinden sonra uzun müddet devam edecek olan Memlûk hakimiyetini temin edecek idarî nizamın esaslarını koydu, büyük islahat yaptı.

Baybars bu icraatını yapabilmek için bir taraftan İlhanlılara karşı Altınordu ile anlaşırken, Suriye'deki Haçlılara karşı da Bizans İmparatorluğu ile anlaştı. Öte yandan Memlûklerin

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

Mısır ve Suriye'deki hâkimiyetini kuvvetlendirmek için Bağdat Abbasî Hilâfeti'ni Mısır'da yeniden tesis etti.

Baybars Devri'nde Memlûk-İlhanlı Münasebetleri

Baybars, İlhanlıların Memlûk topraklarına yaptığı hücumları (1265, 1269, 1271) başarı ile püskürttü. Onlara kendi gücünü göstermek için karşı hücumlarda bulundu. Nitekim 1277 yılında İlhanlıların himayesinde olan Anadolu Selçukluları ülkesine yürüdü ve burada müşterek İlhanlı ve Selçuklu ordusunu Elbistan ovasında 18 Nisan tarihinde mağlubiyete uğrattı.⁵⁷ Onun dönmesinden sonra Abaka Elbistan'a geldi ve savaş meydanının tamamen Moğol ölüleriyle dolu olup bir tek Selçuklu askerinin bile ölmediğini görünce; "Bütün Anadolu'nun tahrip edilmesini ve karşılaşılan herkesin öldürülmesini" emretti. Denildiğine göre Erzincan'dan Kayseri'ye kadar İlhanlılar Anadolu'da beş yüz bin (?) müslümanı öldürürken bir tek hristiyanı öldürmemişlerdi.⁵⁸

Memlûk-Haçlı Münâsebetleri

Memlûkler, Moğollara karşı verdikleri mücadele ve gösterdikleri başarıyı Yakın Doğu'daki Haçlılar'a karşı da gösterdiler. Memlûklerin Haçlı tehlikesi karşısında verdikleri mücadele kıymet bakımından Moğollara karşı verilen mücadeleden daha değersiz değildir. Memlûkler bu mücadelede Moğollara karşı kazandıkları başarıdan daha mühim başarılar elde ettiler. Çünkü onlar Suriye'deki Haçlı Tehlikesi'ni kökünden söküp, nihaî olarak onları buradan kovmuşlardır. Bunu yaparken Memlûkler bazen hem Haçlılara hem de Moğollara karşı aynı anda savaşmak mecburiyetinde kalmışlardır.

Memlûklerin, Haçlılara karşı kazandıkları ilk başarı el-Mansûrâ'yı onlardan kurtarmaları ve görüldüğü gibi, 1250 yılında Farskûr'da Haçlı ordusuna ağır bir darbe indirmeleridir.

ez-Zâhir Baybars 1265 Şubatı başlarında büyük bir ordunun başında yürüyüşe geçerek Kaysariyye, Yafa, Aslis ve Arsuf şehirlerini teslim aldı.⁵⁹ 1266 yazında Safed ve er-Remle'yi aldı.⁶⁰ Küçük Ermenistan'a ağır bir darbe indirdi.⁶¹

Antakya'nın Fethi (1268)

Baybars 1267 yılında Taberiyye ve Akkâ mıntıkalarını yağmalayıp ertesi yıl Yafa, eş-Şakîf ve Arnûn şehirlerini istilâ etti. Nihayet Haçlılara karşı istilâ harplerini Antakya fethi ile taçlandırdı (Nisan 1268).⁶² Antakya'da o kadar çok ganimet ele geçti ki; "parayı taslarla bölüştüler".

1268 yılında Antakya'nın Müslümanların eline geçmesi fevkalâde mühim bir hadisedir. Çünkü Antakya, Urfa'dan sonra Haçlıların Doğu'da kurdukları (1097) ikinci prenslik olup buranın ele geçirilmesi Haçlıların XI. yüzyılın sonlarına doğru Suriye'de kurdukları büyük binanın çökmeye başladığının yeni bir delilidir.

Baybars 1271 yılında Tarabulus Prensligi'ne hücum etti. Safitâ, Hısnu'l-Ekrâd ve Hısn-ı Akkâr kalelerini ele geçirdi.⁶³ Akkâ'nın kuzeydoğusundaki Hısnu'l-Karîn kalesini istilâ etti. Bu son kale Töton Şövalyelerinin elindeydi.⁶⁴ Öte yandan Baybars, Kıbrıs kralının Suriye'deki Haçlı kuvvetlerini birleştirmek için gayret sarf etmesi ve Kıbrıslıların Doğu Akdeniz'de dolaşan İslâm gemilerine hücum etmesi gibi sebeplerle 1270 yılında adayı fethetmek için bir donanma gönderdiyse de fırtınaya yakalanan Memlûk donanmasının

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

büyük bir kısmı ada sahillerinde batarak bu seferin başarısızlıkla neticelenmesine sebep oldu.⁶⁵

Baybars aslen Kıpçak Türklerindendi. Uzun boylu, esmer, mavi gözlüydü. Gözünün birinde küçük bir nokta vardı. Sesi gürdü. Çevgân (Polo) oyununa çok düşküdü. Mısır'da iken haftada iki gün, Suriye'de iken de bir gün mutlaka bu oyunu oynardı. Her türlü hayvana çok iyi binerdi. Çok cesurdu. Fakat aceleci ve sertti. Denildiğine göre on iki bin memlûkü vardı.

Baybars, getirdiği yenilikler ve kurduğu müesseselerle Memlûk Devleti'nin hakikî kurucusu sayılır. Cengiz Yasası'nı ve töreyi tatbik ederdi. Hayır ve hasenâtı boldu. Üçü oğlan on çocuğu olmuştu.⁶⁶

el-Melik es-Saîd Nâsireddîn Muhammed Berke Kağan (1277-1279)

ez-Zâhir Baybars, tahtta veraset nizamına inanmayan bir memlûk olmasına ve Aybek'in oğlu Ali'nin azledilerek Kutuz'un sultan oluşunu görmüş bulunmasına rağmen, babalık duygusu ağır bastığı için, oğlu Berke'nin kendi yerine sultan olmasını istemiş ve sağlığında el-Melik es-Saîd Nâsireddîn Kağan Berke Han için bağlılık yemini almış⁶⁷ ve 1264 yılında Sultan ilan edip, onu saltanat alâmetleri ile ata bindirerek kendisi de onun hizmetinde yaya olarak yürümüşü.⁶⁸

1277 yılında Baybars Dimaşk'ta ölünce (20 Haziran) Emir Bilik el-Hazinedâr⁶⁹ Kahire'deki el-Melik es-Saîd Berke'ye babasının ölümünü haber verdi. Bunun üzerine emirler ona olan biatlarını yenilediler. Aynı şekilde diğer askerler, kadî'lar ve âyân da biat etti. Hatipler onun adına camilerde hutbe okudular.⁷⁰

Fakat kısa müddet sonra el-Melik es-Saîd Berke'nin takip ettiği siyaset ümerâyı kızdırdı. Muhalefet hareketinin başında el-Bahriyye'den Kalavun ve Sungur gibi emîrler vardı. Nihayet bu emirler toplanarak Berke'ye bir muhtıra gönderdiler. "Sen ümerânın büyüklerinin gönlünü kırıp hukuklarına müdahale ettin, bundan vazgeçmezsen sonu kötü olur"⁷¹ dediler.

Durumun ciddiyetini anlayan Berke kendisini hal ederek (17 Ağustos 1279)⁷² tahttan çekildi.

el-Melik el-Adil Bedreddin Sülemiş (1279)

Ümerâ, Berke'yi böylece tahttan uzaklaştırdıktan sonra Seyfeddin Kalavun'a sultan olmasını teklif ettiler. Kalavun onlara; "Saltanatın el-Melik ez-Zâhir Baybars'ın zürriyetinden çıkmaması daha iyidir"⁷³ diyerek teklifi geri çevirdi. Kalavun'un saltanatın Baybars'ın soyundan çıkmaması şeklindeki sözleri, memlûklerin verâset sistemine inanmamaları sebebiyle geçersiz olmakla birlikte, onun henüz sultan olmak için zamanın olgunlaşmadığını görüp ordunun çoğunluğunun ez-Zahir Baybars'ın memlûklerinden teşekkül etmiş olup kendisine karşı isyan edeceklerinden korkmasından dolayı idi.

Bu sebepten Baybars'ın diğer oğlu Sülemiş'i sultan yapmaya karar verdiler. Sülemiş, bu sırada yedi yaşında idi. Ona el-Melik el-Adil lakâbı verildi ve Kalavun da atabek oldu. Bu, Kalavun için bir fırsattı. Yeni sultanın yaşının küçük olmasından istifade ederek perde arkasından durumu kendisi için olgunlaştırmaya başladı.

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

Kalavun sonunda ümerâyı toplayıp el-Adil Sülemiş'in yaşının küçüklüğünden bahsederek, "kâmil birisi olmadan" işlerin iyi yürümeyeceğini ifade etti. Bunun üzerine ümerâ Sülemiş'i azlederek Kalavun'un sultan olmasına karar verdiler (26 Kasım, 1279).⁷⁴

el-Melik el-Mansûr Seyfeddin Kalavun el-Elfî (1279-1290)

1279 yılı Kasım ayının 26'sında tahta oturan Kalavun, İlhanlılara karşı selefi Baybars'ın siyasetini takip etti. 1280 ve 1281 yılında İlhanlıların Suriye'ye yaptıkları iki hücumu bertaraf etti.

Bu sırada Suriye'deki Haçlılar gerek kendi aralarındaki anlaşmazlıkların artması ve gerekse Batı Avrupa'dan gelen yardımın kesilmesi sebebiyle âdeta ölüm döşeğindeki bir hasta gibiydiler. Bunu fırsat bilen Kalavun Suriye'deki Haçlı kalıntılarını son vermek için harekete geçti. Kalavun bu amaçla Emir Hüsameddin Toruntay kumandasında bir orduyu Antakya Haçlı Prensiği'nin son kalıntısı olan el- Lâzikiyye'ye sevk etti ve şehir fethedildi (20 Nisan 1287).⁷⁵

Bu sırada Prens VII. Bohemond'un ölümünden sonra Tarabulus Haçlı Prensiği dahilinde anlaşmazlıklar baş göstermiş ve Tarabulus'taki bazı hizipler Sultan Kalavun'dan destek istemişlerdi. Kalavun bunu fırsat bilerek Tarabulus'u almak için hazırlandı.⁷⁶ 1289 Şubatı'nda kırk bin atlı ve yüz bin yayadan müteşekkil ordusuyla Tarabulus'u kuşattı ve Nisan sonlarında şehir düştü.⁷⁷ Kalavun, Haçlı donanması tehdidinden emin olmak için içeride yeni bir şehir bina etti.⁷⁸ Bundan bir müddet sonra Haçlılar, Tarabulus Prensiği'ne bağlı Beyrut ve Cabala gibi şehirleri de tahliye ettiler ve Müslümanlar buraları da ele geçirdiler. Cübeyl bir müddet daha Haçlıların elinde kaldıysa da sonunda Memlûklere itaat arzetti. Kalavun Akkâ'daki Haçlılarla bir antlaşma yaptı ise de İtalya'dan gelen bir Haçlı grubunun Müslüman halka ve tüccarlara tecavüzü bu barışı bozdu.⁷⁹ Kalavun hazırlıklarını tamamlayıp Akkâ'yı fetih için yola çıkmak üzere iken 10 Kasım 1290'da vefat etti.⁸⁰

Kalavun heybetli, geniş omuzlu kısa boyunlu, yakışıklı bir kimse idi. Bin dinara satın alındığı için lakâbı el-elfî (binlik) idi. Fasîh Türkçe konuşurdu. Çok az Arapça bilirdi. Memlûklerinin sayısı bir rivayete göre yedi bin, bir rivayete göre de on iki bine baliğ olmuştu. Bunlar arasında Çerkes ve As asıllı üç bin yedi yüz tanesini seçerek Kale burçlarına yerleştirmiş ve bu sebeple onlara el-Burciyye adı verilmiştir.⁸¹

Kalavun Hanedanı

Sultan Kalavun da saltanatın babadan oğula geçmesi kaidesine inanmıyordu. Nitekim kendisi Baybars'ın oğlu Sülemiş'i tahttan indirdiği zaman buna inanmadığını fiilî olarak da göstermişti. Buna rağmen babalık şefkati galip gelerek oğlu Alâeddin'i veliaht yapmakla yetinmeyerek, onu kendi sağlığında sultan yapmak istemişti. Bu düşüncesini ümerânın ileri gelenlerine açmış ve onlar da buna muvafakat etmişlerdi. Böylece Alâeddin 1280 yılında el-Melik es-Sâlih lakâbıyla babasının sağlığında sultan ilân edilmişti. Fakat es-Sâlih Alâeddin babası Kalavun'dan önce vefat etmiş (1288) ve bütün ümitlerini ona bağlamış olan babası buna çok üzülmüştü.

Bundan sonra Kalavun'un diğer oğlu Halil'in veliahtlık taklîdi⁸² yazılmış ve ona el-Eşref lakâbı verilmişti. Fakat Kalavun huyunu ve yaşayışını beğenmediği bu oğlunu sevmiyor, ona güvenmiyor ve onu sultanlığa layık görmüyordu. Kardeşi Alâeddin'i zehirletmekle itham ettiği bu oğlunun veliahtlık berâtını da imzalamamıştı. Buna rağmen Kalavun'un

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

ölümünden sonra oğlu Halil sultan olduğu gibi; diğer oğlu Muhammed ile Muhammed'in oğulları ve torunları (Kalavun'un zürriyetinden gelenler) arada kısa müddetle bazı şahıslar sultan olmuşsa da, yüzyıldan fazla Mısır'ın sultanları olmuşlardır (1279-1382).

İki buçuk asırdan fazla süren Memlûk tarihinde Kalavun hariç hiçbir hükümdar âilesi bu kadar uzun müddet hüküm sürmemiştir. Bu memlûklerin, saltanatın veraset yolu ile intikâli esasına inanmalarının bir neticesi değil tamamen tesadüfi olup zaman ve şartların ortaya çıkardığı istisnaî bir durumdur.

el-Melik el-Eşref Selahaddin Halil b. Kalavun (1290-1293)

Halil, babasının ölümü üzerine İnşâ Divânının⁸⁵ başkanı olan Kadı Muhyiddin İbn Abdizzahir'i çağırarak veliahtlık berâtını getirmesini istemiş ve babasının imza yerini boş görünce, "Sultan'ın bana vermek istemediğini Allah verdi"⁸⁴ demişti. Ümerânın kendisine bîatı ile Sultan olan Halil daha tahta geçer geçmez âdet olduğu üzere, memlûklerin isyanı ile karşılaştı. Duruma hâkim olan Halil babası Kalavun'un Akkâ'yı Haçlılardan almak için hazırladığı plâni tatbika girişti.

Suriye'nin Haçlı Kalıntılarından Temizlenmesi

Kalavun'un ölümünü duyunca kurtulduklarını zannederek sevinen Haçlılar, oğlu el-Eşref Halil'in babasının hazırladığı ordunun başında Suriye'ye yürüdüğünü ve Suriye'nin muhtelif şehirlerindeki kuvvetlere Akkâ önlerinde buluşma emrini verdiğini duyunca çok üzüldüler. Akkâ kuşatmasına katılan Memlûk ordusu altmış bin atlı ve yüz altmış bin yayadan müteşekkil olup kuşatma âletleriyle donatılmıştı.⁸⁵

Haçlılar son bir gayretle şehri kurtarmak için Suriye'deki bütün kuvvetlerini Akkâ'da topladılar. Denizden de İtalyanlar ve diğerleri şehrin imdadına koşmuşlardı.

Böylece Akkâ'yı müdâfaa etmek için 30-40 bin civarında asker toplanmıştı.

Bir buçuk ay süren sıkı bir kuşatma ve şiddetli çarpışmalardan sonra Akkâ Memlûklerin eline geçti (18 Mayıs 1291). Akkâ'nın düşmesinden sonra Suriye'deki diğer Haçlı kalelerinin ayakta durması mümkün değildi. Sûr, Sayda, Antartus peş peşe ele geçirildi. Böylece bütün Suriye sahili Haçlılardan temizlendi.⁸⁶

Çok geçmeden, Kalavun'un, oğlu Halil'in sultan olamaya lâayık olmadığı yolundaki görüşü doğrulandı. Halil cesur ve savaşçı birisi olmasına ve gördüğümüz gibi Haçlılar ile kahramanca mücadele edip tarihe adını, "Suriye'den Haçlıları silip süpüren hükümdar" olarak yazdırmasına rağmen kötü ahlâkı sebebiyle kısa müddet sonra ümerâ ile arası açıldı.

el-Eşref Halil sultan olur olmaz devlet ricâline ve babası zamanında sözü geçen ümerâyaya karşı haşin davranmaya başladı. Daha veliahtlığı esnasında, nâibü's-saltana Emir Hüsâmeddin Toruntay ile arası açılmıştı. Bu sebeple bazı emîrlere Toruntay'ı Halil'e karşı kıskırtmışlarsa da Toruntay onlara müsbet cevap vermemişti. Halil, sultan olduktan birkaç gün sonra Toruntay'ı yakalayarak öldürmüştü. Ümerâ onun bu davranışını tasvip etmeyip kendileri için korkmaya başladılar. Sultanın ava çıkmasını fırsat bilen Baydara, Nogay, Toruntay, Altınboğa, Hüsâmeddin Lâçin, Şemseddin Kara Sungur, Ak Sungur el-Hüsâami, Seyfeddin Bahadır onu takip ederek öldürdüler (13 Aralık, 1293).⁸⁷

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

Halil'in öldürülmesinden sonra, bundan önce Kutuz'un katlinde olduğu gibi, aynı temsil yine oynandı. Kâtil emirler cinayet mahallinde daha Halil'in kanı kurumadan, Baydara'nın sultan olmasına karar vererek ona bağlılık yemini edip önünde yer öptüler. Baydara'ya el-Melik el-Muazzam, el-Melik el-Kâhir, el-Melik el-Evhad gibi lakâblar verildi.⁸⁸

el-Eşref Halil'in memlûkleri efendilerinin öldürülmesine ve Baydara'nın sultan olmasına razı olmayarak Emîr Zeyneddin Ketboğa'nın liderliğinde efendilerinin öcünü almak için harekete geçtiler ve Baydara ve avanesini kovalayarak onlara yetiştiler. Yapılan savaşta Baydara öldürüldü ve yardımcılarının çoğu da kaçtı.⁸⁹ Emîr Zeyneddin Ketboğa'nın sultan olması beklenirken, el-Eşref Halil'in Kal'atu'l-Cebel'de nâib olarak bıraktığı Emîr Alemüddin Sencer eş-Şucâî buna mâni oldu.

Çünkü iki emîr arasında rekabet olup her ikisi de yekdiğerini şimdilik alt edemeyeceklerini anladıklarından, Halil'in kardeşi Muhammed'e bîat ettiler (15 Aralık, 1293).⁹⁰

el-Melik en-Nâsır Nâsireddin Muhammed b. Kalavun (I. Saltanatı) (1293-1294)

en-Nâsır Muhammed b. Kalavun, saltanat müddetinin uzunluğu ve bu müddet zarfında vuku bulan mühim gelişmelerden dolayı, Memlûk Devleti tarihinde ehemmiyetli bir yer işgal eder. Mısır halkı da onu seviyor ve onun tahta kalışını istikrar, emniyet ve refahın garantisi görüyordu. Bu yüzden Kalavun ailesinin Memlûk tarihindeki ehemmiyeti bu âilenin kurucusu el-Mansûr Kalavun'dan değil, oğlu en-Nâsır Muhammed'den gelmektedir.

Ancak en-Nâsır Muhammed b. Kalavun ilk defa tahta oturduğu zaman dokuz yaşında bir çocuktur. Bu sebeple onun kocaman bir devletin idaresini tek başına yürütmesi çok zordu. Onun için Muhammed'in 1293-1294 yılları arasındaki ilk hükümdarlığı ismî bir hükümdarlık olup fiilî kuvvet başta nâibu's-saltana Zeyneddin Ketboğa ve Vezir Alemüddin Sencer eş-Şucâî olmak üzere büyük emîrlerin ellerinde idi.

Bu iki emîrden her birinin tahtı küçük sultandan almak için birbirlerine girmesi bekleniyordu. Nitekim çok geçmeden beklenen çatışma çıktı. Ketboğa, bir komplo ile Sencer'i bertaraf ederek devlet işlerinde yegâne söz sahibi oldu. Küçük sultan en-Nâsır Muhammed'in onun yanında zerre kadar sözü geçmiyordu. Ümerayı toplayarak onlara en-Nâsır'ın yaşının küçük olması sebebiyle memlûklerin reâyanın hakkına tecavüz etmeye başladığını, memleketin namusunun parçalandığını ve olgun birisi sultan olmadıkça durumun düzelmeyeceğini söyledi. Bunun üzerine ümerâ en-Nâsır'ın hal' edilerek yerine Ketboğa'nın sultan olmasını kararlaştırdı.

el-Melik el-Âdil Zeyneddin Ketboğa (1294-1296)

el-Âdil Ketboğa Memlûk tahtına oturur oturmaz (1 Aralık 1294)⁹¹ tatlı dil ve güler yüzle memlûk ümerâsına yaklaşmaya başladı. en-Nâsır Muhammed'i annesi ile birlikte Kale'deki evlerinden birisinde oturtarak dış dünyâ ile irtibatlarını kesti. Hüsâmeddin Lâçin'i nâibu's-saltana seçerek bütün devlet işlerini ona havale etti ve Fahreddin el-Halil'i de vezir yaptı.⁹²

Çok geçmeden insanlar Ketboğa'dan nefret etmeye ve onun zevâlini temenni etmeye başladılar. Bunlardan birincisi, Ketboğa'nın tahta çıktığı yıl Nil'in suyunun alçalarak mahsûlün iyi olmaması sebebiyle fiyatların yükselmesi, açlık, hastalık ve ölümlerin yaygınlaşmasıdır.⁹³ Diğer bir sebep de Ketboğa'nın Moğol asıllı olmasıydı. Ketboğa'nın sultan olduğunu duyan ve İlhanlı Hükümdarı Gazan Mahmûd Han'ın İslâmiyet'i kabul

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

etmesi sebebiyle oradan kaçan Moğollar Ketboğa'nın yanına gelmişler; kendilerine Uyratlar adı verilen bu Moğolları çok iyi karşılayan Ketboğa onlara zengin ıktalar tahsis etmişti.⁹⁴

Ketboğa'nın Mısır'da pahalılığın artıp, yiyeceğin azaldığı ve açlık sebebiyle sokaklarda insanların öldüğü bir sırada on binden fazla Moğola hüsnü kabul göstererek misafir etmesinin yanı sıra bu Uyratların putperest olması da onun asker ve halk tarafından sevilmemesine sebep oldu.⁹⁵

Aslında Ketboğa aleyhindeki bütün kötöleme hareketlerinin arkasında Hüsâmeddin Lâçin bulunuyordu. Çünkü Hüsâmeddin Lâçin, en-Nâsır Muhammed'in azlindeki komploda kendisinin de iştiraki olduğu için kendisinin de en az Ketboğa kadar tahtta hakkı olduğuna inanıyordu.

Bu sebeple Lâçin, Ketboğa aleyhindeki havayı tahrik etmekle yetinmeyerek onu öldürmek üzere bir plân yaptı. Komployu hisseden Ketboğa saltanatı bırakıp Dimaşk'a kaçarak canını kurtardı (15 Kasım, 1296).⁹⁶

el-Melik el-Mansûr Hüsâmeddin Lâçin (1296-1298)

Ketboğa sığınmak için Dimaşk'a kaçarken Lâçin ümerâyı toplayarak kendisine sultan olarak bîat etmelerini temin etmek için onlara: "Ben de sizlerden biriyim. Kendimi sizlerden ayırmıyorum. Kendi memlûklerimden hiç birisini sizin üzerinize çıkarmayacağım. Sizlerden bu konuda hiçbir şikâyet olmayacaktır. Ketboğa'nın memlûklerinin size yaptığı hiçbir şey yapılmayacaktır. Sizler benim arkadaşımınız ve kardeşlerimsiniz" gibi tatlı sözler söyledi. Böyle sözler işitmeye alışmış olan ümerânın desteğini kazanan Lâçin, böylece sultan oldu (15 Kasım 1296).⁹⁷

Lâçin, "er-ravk el-Hüsâmî" diye bilinen meşhûr tahrîri yaptırmıştı. Bu tahrîr neticesinde emîrlerin ve askerlerin toprakları daralmış ve gelirleri azalmıştı. Bu sebeple memlûkler Lâçin'e kızgındılar ve "Herkes onun zevâlini temenni edip beddua ediyordu"⁹⁸

Efendileri el-Eşref Halil'in öldürülmesindeki rolü sebebiyle intikam almak isteyen el-Eşrefiyye Memlûkleri de fırsat kolluyorlardı. Neticede el-Burciyye'nin lideri Gürcü'nün idaresinde harekete geçtiler. Lâçin ve nâibü's-saltana Mengü Temir öldürüldü (16 Ocak 1299).⁹⁹

el-Melik en-Nâsır Nâsireddin Muhammed b. Kalavun (II. Saltanatı) (1299-1309)

Memlûk Devleti'nde ta baştan beri gördüğümüz gibi, herhangi bir sultanı öldüren emîr sultanlığın diğer emîrlerden daha çok kendisinin hakkı olduğuna inanıyordu. Lâçin'in katlinden sonra da ümerâ toplandığında, yeni sultanın kim olacağını belirleme konusunda aynı mülâhaza ile hareket edilmiş ve Gürcü: "Ey emirler! Sultanı ben öldürdüm. Efendimin öcünü ben aldım. en-Nâsır'ın yaşı küçük olduğu için onun sultan olması doğru olmaz" dedikten sonra, Emîr Tuğcu'yu göstererek, "Bu sultan olsun, ben de onun naibi olayım" demişti. Fakat sultan olmak isteyenlerin çok olması yüzünden görüşler ayrıldı. Ve bir emîr üzerinde birleşilemediği için, en-Nâsır Muhammed'in tekrar sultan olması kabul edildi. Bunun üzerine en-Nâsır Muhammed el-Kerek'ten getirildi. Ve Kahire'de bilhassa halk tarafından sıcak bir şekilde karşılandı. Sultanı, memlûk ümerâsının tayin etmesine rağmen halkın da Kalavun âilesinin şahsında ülkenin refahını gördüğü için kendi tercihini ortaya

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

koyduğu ilk defa bu hadise vesilesi ile görülmektedir.

en-Nâsır'ın el-Kerek'ten gelmesine kadar geçen yirmi beş gün zarfında ümerâ, boş tahtın etrafında oturmuşlar ve ülkeyi müştereken idare etmişlerdi.¹⁰⁰ en-Nâsır Kahire'ye geldikten sonra tahta oturdu. Ve ümerâ ona bağlılık yemîni etti; Emîr Seyfeddin Sâlâr, nâibü's-saltana ve Emîr Baybars el-Çaşnigîr de üstâdâr¹⁰¹ tayin edildi (9 Şubat, 1299). Bu iki emîr, Sâlâr ve Baybars, sultanın yaşının küçük olmasından yararlanarak devlet işlerini ele geçirdiler. Ve en-Nâsır üzerinde büyük bir baskı kurdular. Öyle ki, onun yiyecek-içecek ve harçlığı gibi en basit şahsî işlerine bile müdahale etmeye başladılar.

Çok geçmeden Baybars ile Sâlâr arasında mücadele baş gösterip bu durum, ülke dahilindeki işlerin de bozulmasına sebep oldu. Nüfûzları her gün gittikçe artan el-Memâik el-Burciyye ile diğer memlûk grupları arasındaki çatışmalar durumu daha da kötüleştirdi. Kahire halkının sokaklarda toplanarak en-Nâsır Muhammed lehinde nûmayiş yapıp sloganlar attığı, ve bu yüzden de memlûklerle halk arasında çatışmaların çıktığı görüldü.

¹⁰²

Sonunda özel hayatına bile müdâhale edilen en-Nâsır Muhammed'in sabrı tükendi ve ümerâdan Hacc'a gitmek için ülkeyi terk etmesine müsâade edilmesini istedi. Bu bahane ile Kahire'den çıkan Sultan, el-Kerek'e varır varmaz, Baybars ve Sâlâr'a mektup yazarak tahttan çekildiğini bildirdi (5 Nisan, 1309).¹⁰³

el-Melik el-Muzaffer Rukneddim Baybars el-Çaşnigîr (1309-1310)

Ümerâ, en-Nâsır Muhammed'in tahttan çekildiğini bildiren mektubunu alınca çok kızdılar. Ona mektup yazarak hemen Mısır'a dönmesini, aksi takdirde kendisini el-Kerek'ten sürüp çıkaracaklarını ve ebediyen tahttan mahrum edeceklerini bildirip; "Çocukluğu bırakarak hemen buraya gel, eğer şimdi gelmezsen daha sonra da gelemezsin; pişman olursun, ama son pişmanlık fayda vermez" mealinde tehditkâr bir uslûpla onu tahta davet ettilerse de en-Nâsır Muhammed, el-Kerek'te kalmakta ısrar edip dönmeye yanaşmadı.¹⁰⁴

Böylece tahta kimin çıkacağı meselesi yeniden gündeme geldi. Ümerâ, nâibü's-saltana olması sıfatıyla tahtı Emîr Sâlâr'a teklif ettilerse de Sâlâr, Ketboğa ve Lâçin'in başına gelenlerin kendi başına da gelmesinden korkarak bunu kabul etmedi ve: "Ey Emîrler! Vallahi ben buna lâyük değilim" dedikten sonra arkadaşı Baybars el-Çaşnigîr'i göstererek: "Buna lâyük olan ondan başkası değildir" dedi ve böylece ümerâ, Baybars el-Çaşnigîr'e Sultan olarak bîat ettiler. Baybars'a el-Muzaffer ünvanı verildi. Sâlâr'da âdeti olduğu üzere nâibü's-saltana görevinde kaldı (5 Nisan 1309). Baybars el-Çaşnigîr, el-Burciyye'den olup Çerkes asıllı idi. Kendisinden önce ise hiçbir Çerkez asıllı memlûk sultan olmamıştı.

Yeni sultanın halletmek zorunda olduğu ilk mesele Mısır içinde ve dışında hâlâ büyük bir itbârı olan en-Nâsır Muhammed meselesi idi. Suriye'deki ümerânın ileri gelenleri Baybars'a karşı çıkararak en-Nâsır Muhammed'e bağlı kaldılar. en-Nâsır'a mektup yazıp kendisine yardıma hazır olduklarını bildirdiler. "Ya sana tahtı alıveririz, ya da atlarımızın üzerinde ölürüz" dediler. Fakat en-Nâsır Muhammed sabretmeleri gerektiğini bildirdi.¹⁰⁵ en-Nâsır Muhammed'in el-Kerek'teki faaaliyetlerinden endişelenen Baybars mektup yazarak tehditler savurdu ise de en-Nâsır kendisini destekleyen Suriye'deki ümerâdan yardım istedi.¹⁰⁶ Baybars kendisini sultan ilân edeliden beri, niyetleri isyan ederek en-Nâsır Muhammed'i tahta iâde etmek olan Suriye'deki nâibler tahtı hakikî sahibine iâde etmek için harekete geçtiler. Mısır'daki emirlerin bir kısmı da en-Nâsır Muhammed'e geldiler ve onu

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

Mısır'a yürümeye teşvik ettiler. ¹⁰⁷ Baybars tahtını kurtarmak için bîat aldı ise de bu onun tek başına kalmasını engeleyemedi. ¹⁰⁸ Sonunda el-Muzaffer Baybars tahttan feragat ettiğini ilan ederek (17 Şubat 1310), en-Nâsır Muhammed'e elçi gönderip af diledi: "Eğer beni hapsedersen bunu kendim için bir bahtiyarlık sayarım. Eğer sürgüne gönderirsen bunu bir seyahat kabul ederim. Şayet öldürürsen bunu da şehitlik kabul ederim" ¹⁰⁹ dedi. Kahire'de kalmasının kendisi için tehlikeli olacağını sezerek hazineye ne var ne yoksa alıp şehirden çıktı. Halk onun kaçtığını görünce arkasından ağır sözler sarf ederek taşladılar.

el-Melik en-Nâsır Nâsireddin Muhammed b. Kalavun (III. Saltanatı) (1310-1341)

en-Nâsır Muhammed Suriye'den Kahire'ye doğru yürüyüşünde geçtiği her yerde sıcak bir hüsnü kabul ve sevinçle karşılandı. Sonunda Mısır'a ulaştı ve III. ve son kez Memlûk tahtına oturdu. en- Nâsır Muhammed'in bu üçüncü saltanatı, gerek onun hususi hayatında, gerekse Mısır ve Memlûklerin tarihinde fevkalâde mühim bir yer tutar. en-Nasır gerçek şahsiyetini ortaya koydu; bütün devlet işlerini eline alarak, ümerânın kendisine tahakküm etmesine müsaade etmedi. en-Nâsır Muhammed'in bu üçüncü saltanatı otuz bir yıl devam etmiş olup (1310-1341) kendisinden önceki ve sonraki sultanlardan hiç birisi bu kadar uzun müddet saltanat sürmemiştir. Uzun saltanatı esnasında en-Nâsır Muhammed, Suriye'deki Haçlı kalıntıları kovmuş; İlhanlıları yenerek onların arz ettiği tehlikeyi bertaraf etmiş; içeride sükûn ve istikrarı temin ederken, dışarıda ise devletin itibârını yükseltmek ve Memlûk Devleti'ni en geniş hudutlarına ulaştırmak gibi başarılarıyla Mısır halkının kalbinde yer etmiştir. Tarihçiler onu tedbirli, heybetli, düşmanlarına karşı amansız, herkesin kendisine itaat ettiği, devlet işlerini sınıksız elinde tutan, deha sahibi bir sultan olarak tavsif ederler. ¹¹⁰

en-Nâsır Muhammed'in devleti tek başına idare ettiği bu üçüncü ve uzun süren saltanatı esnasında kurulan nizam sayesinde memleketin iktisadî durumu da fevkalâde gelişti. Onun zamanında yapılan cami, medrese, han, hamam, çeşme ve saraylardan pek çoğu bugün Mısır ve Suriye'de hâlâ ayakta. Tarihçinin dediği gibi o; "Îmârı seven bir sultandı. Her gün üç yüz elli altın dinâra tekabül eden yedibin gümüş dirhem meblağı imâr için sarf ediyordu". ¹¹¹

en-Nâsır Muhammed'in devri memlûk nizamının olgunlaştığı, hükümet dairelerinin oturduğu, idarede bir çok yeniliklerin ve gelişmelerin vuku bulduğu, bazı büyük vazifelerin kaldırılıp -mesela nâibü's-saltana ve vezâret- bazı yeni vazifelerin getirildiği -mesela nâzirü'l-hass-bir devirdir. en-Nâsır Muhammed bunlara ek olarak gelir kaynaklarını da düzeltmiş ve iktisadî gelişmeye bağlı olarak devletin geliri de artmıştır.

Bütün bu işleri yaparken en-Nâsır Muhammed, kendisine yürekten bağlı ümerânın desteğinden faydalanmıştır. Ancak ümerâyaya karşı içinde bir ukde bulunan en-Nâsır onlarla olan münâsebetlerinde devamlı olarak şüpheyi muhafaza etmiş ve yükselttiği herhangi bir emîrin nüfûzunun arttığını görünce, onu bir vesile ile tesirsiz hale getirmeyi de bilmiştir. Bunun en bâriz örneği Dimaşk nâibliğine getirdiği Şemseddin Kara Sungur ve bütün Suriye'nin valiliğini verip pek çok ünvanlar ilâve ettiği hattâ sıhriyet kurduğu Emîr Tengiz'e (Deniz) karşı yaptıklarında görülmektedir. ¹¹²

en-Nâsır Muhammed'in Oğullarının Saltanatı (1341-1361)

Memlûkler saltanatın verâset yoluyla babadan oğula geçmesi kaidesine inanmamakla birlikte, en-Nâsır Muhammed de kendi neslinden gelenlerin sultan olması konusunda

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

seleflerinden daha az istekli değildi. Bu sebeple sağlığında oğullarından Anûk'u veliaht ilan etmiş (1331), fakat Anûk'un ölümü üzerine ümerâyı toplayarak diğer oğlu Ebu Bekir'in kendisinden sonra sultan yapılması için söz almıştı.¹¹³

en-Nâsır Muhammed'in ölümü ile (7 Haziran, 1341)¹¹⁴ Memlûk Devleti, tarihinin yeni bir dönemine girdi. Bu devir en-Nâsır Muhammed'in oğulları ve torunlarının devridir. Bahrî Memlûklerin çöküşüne ve Burcî Memlûklerin saltanatı ele geçirmesine kadar (1382) devam eden bu devrin en bâriz vasfı en-Nâsır Muhammed'in oğul ve torunlarından çoğunun yaşlarının küçük olması sebebiyle ümerânın elinde oyuncak olmaları, ümerânın nüfuzunun artması, emirler arasındaki bitmez-tükenmez çekişmeler ve sultanların kısa sürelerle sık sık değişmeleridir. en-Nâsır Muhammed'in oğullarının hüküm sürdüğü 20 yıl zarfında (1341-1361) sekiz hükümdar gelip geçmiştir ki bu da dönemin siyâsî bakımdan ne kadar istikrarsız olduğunu gösterir. Bunlar:

- -el-Melik el-Mansûr Seyfeddin Ebû Bekir (7 Haziran 1341-6 Ağustos 1341)
- -el-Melik el-Eşref Alâeddin Küçük (6 Ağustos 1341-10 Ocak 1342)
- -el-Melik en-Nâsır Şihâbeddin Ahmed (10 Ocak 1342-27 Haziran 1342)
- -el-Melik es-Sâlih İmâmeddin İsmail (27 Haziran 1342-4 Ağustos 1345)
- -el-Melik el-Kâmil Seyfeddin Şaban (4 Ağustos 1345-19 Eylül 1346)
- -el-Melik el-Muzaffer Zeyneddin Hacı (19 Eylül 1346-16 Aralık 1347)
- -el-Melik en-Nâsır Bedreddin Hasan (18 Aralık 1347-12 Ağustos 1351) (I. saltanatı)
- -el-Melik es-Sâlih Selahaddin (12 Ağustos 1351-20 Ekim 1354)
- -el-Melik en-Nâsır Bedreddin Hasan (20 Ekim 1354-17 Mart 1361) (II. saltanatı)

en-Nâsır Muhammed'in oğullarının hüküm sürdüğü bu müddet zarfında Mısır memlûk ümerâsının yağmasına maruz kalmış ve ümera çocuk veya genç sultanlarla istedikleri gibi oynamıştır. Bu devirde Mısır'da da pek çok can alan Siyah Vebâ'dan (1349) başka dikkati çeken bir şey yoktur. Şiddeti, doğuda ve batıda verdiği zarar bakımından Siyah Vebâ kadar hiçbir vebâ tarihçileri meşgul etmemiştir. el-Makrizî, bu vebâyı şöyle anlatır: "Bu vebâ bir iklimde görülüp diğer iklimde görülmeyen cinsten değildir. Aksine bütün yeryüzünü ve bütün insanoğullarını hattâ denizlerdeki balıkları, gökyüzündeki kuşları ve ormanlardaki vahşî hayvanları dahi tesiri altına almıştır." Tarihçi bu hastalığın Moğolistan'da nasıl ortaya çıktığını, oradaki bütün insanları ve hayvan varlığını helâk ettikten sonra Moğolistan üzerinden doğuya ve batıya nasıl yayıldığını, Suriye ve Mısır'a nasıl geldiğini anlatır. Bu hastalığın belirtisi kulak arkasında ve koltuk altında çıkan küçük bir sivilce olup buna yakalanan kişi, kısa bir müddet sonra kan tükürmeye başlıyor ve birkaç saat sonra da ölüyordu.

en-Nâsır Muhammed'in oğulları devrinde bu vebâ Suriye ve Mısır'da da yayılmış ve her gün binlerce kişi ölmüştü. Öyle ki, toprağı işleyecek kimse kalmamıştı. Sultan ve ümerâ bundan kurtulmak için Kahire'den kaçmışlar; işlenmeyen topraklar kıraçlaşıp, çarşı pazar da alış-veriş durmuş ve hiçbir şeyi alıp-satan kalmamıştı. İnsanlar işlerini güçlerini ve sanatlarını terketmişler, düğünler eğlenceler iptal edilmiş ve her yere hüzün çökmüştü.¹¹⁵

el-Melik en-Nâsır Muhammed'in Torunları Devri (1361-1382)

el-Melik en-Nâsır Bedreddin Hasan'ın ikinci kez getirildiği saltanattan azledilerek yerine

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

Hacı'nın oğlu Selahaddîn Muhammed'in sultan ilân edilmesiyle (17 Mart, 1361) en-Nâsır Muhammed'in torunlarının devri başladı. Bunlar 1361-1382 yılları arasında ard arda hüküm süren dört kişidirler:

- -el-Melik el-Mansûr Selâhaddin Muhammed b. Hacı (17 Mart 1361-30 Mayıs 1363)
- -el-Melik el-Eşref Zeyneddin Şaban b. Hüseyin (30 Mayıs 1363-14 Mart 1377)
- -el-Melik el-Mansûr Ali b. Şaban b. Hüseyin (14 Mart 1377-19 Mart 1381)
- -el-Melîk es-Sâlih Zeyneddin Hacı b. Şaban b. Hüseyin (20 Mart 1381-26 Kasım 1382)

el-Melik en-Nâsır Muhammed'in torunlarının devri de, tıpkı oğullarıninki gibidir. Sultanlar çocuk yaşdadırlar; ümerânın nüfuzu güç ve şevketi artırmış ve ümerâ arasındaki rekabet memlûk taifesine de sıçramış ve çatışmalar Kahire sokaklarına taşmış ve ülke şiddetli bir kargaşaya sürüklenmiştir.

Bu istikrarsız dönemde Çerkes Memlûklerinin gücü artmış ve memlûk grupları arasındaki mücâdelede bunlar son raundu kazanarak devleti ele geçirmişler ve Kalavun ailesinin inkırazı ile Bahri Memlûklerin Memlûk Devleti'ndeki hâkimiyeti de sona ermiştir.

Bu devirde ahlaki çöküntü şiddetlenmiş ve bizzat sultanlar ve ümerânın ileri gelenleri huzursuzluk kaynağı olmuşlardır. Sûkun ve istikrar bozulmuş, üretim düşmüş, halk fakirleşmiş ve şikayetler artmıştır.

II. Bölüm

el-Memâlik el-Burciyye (Burcî Memlûkler) veya el-Memâlîk el-Çerâkise (Çerkes Memlûkleri) 1382-1517

Çerkes Memlûklerinin Menşei ve Teşekkülü

Kalavun, gerek büyük askeri faaliyetleri sebebiyle ve gerekse birbiriyle çekişme halinde olan ümerâ ve memlûk gruplarından hiçbirisine muhtaç olmamak amacıyla kendisine bağlı yeni bir memlûk grubu kurmak istedi. Bunların mevcut memlûklerle aynı asıldan olmamasını da tercih eden Kalavun; bu grubu yeni bir unsurdan, Çerkeslerden teşkil etmeye karar verdi. O sıralarda Hazar Denizi'nin kuzeyi ile Karadeniz'in doğusunda yaşayan Çerkeslerin Türkler, Harezmliler ve diğerleriyle akrabalık ve asabiyye¹¹⁶ bağı da yoktu. Kalavun'un yeni memlûk grubunu neden sadece Çerkeslerden teşkil ettiği kesin olarak bilinmemektedir. Bunun başlıca iki ana sebebi olmalıdır: Birincisi, Moğol İstilâsı sebebiyle ülkeleri istilâ edilen Çerkeslerin köle pazarlarında çok bol bulunması ve bu sebeple fiyatlarının düşük olması¹¹⁷ ikincisi ise o sıralarda Türklerin çoğunluğunun artık İslâmiyet'i kabul etmiş olup köle pazarlarında daha az sayıda bulunması sebebiyle fiyatlarının yüksek olması. Çerkesler de Türkler gibi yakışıklı, güçlü, kuvvetli, cesur ve itaatkâr idiler.

Sebepler ne olursa olsun, Kalavun 1281 yılına doğru bu düşüncesini tatbik mevkiine koyarak, "kendisi, çocukları ve Müslümanlar için koruyucu kaleler gibi olmaları" ümidiyle çok sayıda Çerkes memlûkü satın almaya başladı.¹¹⁸ Bunları sarayının bulunduğu Kal'atü'l-Cebel'deki burçlara yerleştirdi. Bundan dolayı bu memlûk grubuna el-Memâlik el-

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

Burciyye (Burcî Memlûkler) veya asıllarından dolayı el-Memâlik el-Çerâkise (Çerkes Memlûkleri) adı verildi. ¹¹⁹ Kalavun kısa zamanda o kadar çok Çerkes memlûkü satın aldı ki, saltanatının son zamanlarına doğru bunların sayısı üç bini geçmişti. Kalavun, bu yeni memlûklerin, Türk Memlûkleriyle karışmamasına dikkat edip onların yetiştirilmesine husûsî bir itina gösterdi. Hattâ bizzat kendisi onlara kargı kullanma ve ok atma temrinleri yaptırdı. Giyim-kuşam ve yeme-içmeleri bile diğerlerinden güzel, süslü ve zengin idi. ¹²⁰

Babaları gibi, Kalavun'un oğulları da pek çok Çerkes memlûkü satın aldılar. Böylece gerek sayı gerekse terbiye ve birbirlerine bağlılıkları (asabiyye) sebebiyle el-Burciyye grubu saltanata doğru yürümeye başladı.

Diğer memlûk grupları ile ve halkla temas ettirilmeyen el-Burciyye grubunu, sayıları arttıkça ve kıdem kazandıkça günlük hayattan tamamen tecrid etmek mümkün değildi. Nitekim el-Burciyye'nin, Kalavun'un oğlu ve halefi Halil'in saltanatı esnasında ilk defa Kale burçlarından ve kışlalarından dışarı çıkarak, gecelememek şartıyla, Kahire'ye inmelerine izin verildi. ¹²¹ Böylece ilk defa gerçek hayatı tanımaya başlayan el-Burciyye siyâsî olaylara da ucundan kıyısından karışmaya başladı.

Kalavun'un Oğulları ve Torunları Döneminde el-Burciyye'nin Faaliyetleri

el-Burciyye'nin seslerini duyurdukları ilk olay efendilerinin oğlu ve kendi efendileri el-Eşref Halil'i öldüren Baydara'nın öldürülmesidir. Küçük yaştaki en-Nâsır Muhammed'in ilk saltanatı esnasında, Türk Memlûkleri Ketboğa'yı desteklerken el-Burciyye de Sencer eş-Şucâî'ye destek vermişlerdi. Ancak Sencer'in Kalavun ailesi için değil de kendi menfaati için çalıştığını gören el-Burciyye ondan desteğini çekmiş ve böylece Ketboğa da Sencer'i öldürmüştü. el-Burciyye'nin kader birliği yaptığı en-Nâsır Muhammed'in on yaşında bir çocuk olması sebebiyle önce Ketboğa ve arkasından Lâçin sultan olmuştu. Bu iki hükümdar zamanında el-Bahriyye (Türk Memlûkleri) ile el-Burciyye (el-Çerâkise) arasındaki mücadele kızıştı. Ketboğa ve Lâçin her ikisi de el-Burciyye'nin nüfuzuna karşı koyabilmek için el-Bahriyye'ye dayandı. el-Burciyye de bu ikisinin şahsında Türk Memlûklerine karşı mücadele ettiklerini çok iyi biliyorlardı. ¹²² Ketboğa'nın el-Burciyye'nin şevketini kırmak için onları muhtelif yerlere dağıtması sebebiyle el-Burciyye de isyanlar çıkarmıştı.

Sonunda Gürcü bir suikast tertipleyerek Lâçin'i öldürdü. Kalavun ailesine bağlılıklarını sürdüren el-Burciyye, Gürcü ve Tuğcu gibi el-Burciyye ileri gelenlerine rağmen en-Nâsır Muhammed'i ikinci kez tahta çıkardılar. en-Nâsır Muhammed'in bu ikinci saltanatı esnasında el-Burciyye'den pek çoğu emîr olup yüksek mevkilere getirildiler. ¹²³ Artık güçlerinin farkına varan el-Burciyye, en-Nâsır Muhammed'in çıkarlarından önce kendi çıkarlarını düşünmeye başladı. el-Burciyye'nin lideri olan Baybars el-Çaşnigîr ve Sâlâr'ın tahakkümünden halkın sevgi ve desteği ile kurtulmak isteyen en-Nâsır Muhammed tahttan feragat edince artık el-Burciyye için saltanat yolu açılmış ve böylece Baybars el-Çaşnigîr sultan olmuştu. el-Burciyye'den birinin sultan olması Türk Memlûklerini hemen harekete geçirdi. ¹²⁴ Bir taraftan Mısır'da vuku bulan kıtlık ve vebanın sebep olduğu memnuniyetsizlik ve diğer taraftan en-Nâsır Muhammed'in faaliyetleri ve Türk Memlûklerinin isyanıyla baş edemeyen Baybars'ın saltanatı uzun sürmemiş ve en-Nâsır Muhammed üçüncü kez sultan olmuştu. ¹²⁵ O, bu üçüncü saltanatı esnasında demir eli ile devlete hâkim olmuş, hem Türk hem de Çerkes ümerâsına karşı koyarak önce Baybars'ı öldürtmüş ve artık Çerkes memlûkü satın almayı da durdurmuştur. ¹²⁶

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

en-Nâsır Muhammed'in oğulları ve torunlarının saltanatı esnasında el-Burciyye tekrar güçlendi. Muhammed'in oğlu Şaban zamanında, Gurlu'nun liderliğinde isyan edip Hacı'yı sultan yaptılar. Türk Memlûklerin Gurlu'yu öldürüp Arıktay'ı saltanat nâibi yapmaları üzerine Türklerden bunalan Hacı onlara karşı el-Burciyye ile işbirliği yaptı. Ancak Türkler erken davranarak Hacı'yı öldürüp Hasan'ı sultan yaptılar (1347). el-Burciyye'nin önünde artık Türklerle açıktan açığa mücadeleden başka çıkar yol kalmamıştı. Türk Memlûklerinin en önde geleni Yelboğa en-Nâsırî idi. Yelboğa 1361'de Sultan Hasan'ı öldürerek yerine kardeşinin oğlu Muhammed'i sultan yapmış ve böylece saltanat en-Nâsır Muhammed'in torunlarına geçmişti. Kendisinin tahta oturduğu bu yeni sultanı da beğenmeyen Yelboğa kısa süre sonra onun yerine el-Eşref Şaban'ı sultan yaptı. Çocuk sultan el-Eşref Şaban Yelboğa'nın sayıları dört binden fazla olan memlûklerinin menfaatleri için farklı klikler oluşturup birbirlerine düşmelerinden de yararlanarak Yelboğa'yı öldürmeye muvaffak oldu ise de Yelboğa memlûkleri toptan el-Eşref Şaban'a isyan ettiler (1377). Bu isyancıların içinde aslen Çerkes olan Berkûk da vardı.

Berkûk ve Burcî Memlûklerin Saltanatı Ele Geçirmesi

Berkûk, el-Eşref Şaban'ı tahttan indiren ve Memlûk Devleti'nin dizginlerini yeniden Yelboğa memlûklerinin eline veren hareketin liderliğini yaptı. Berkûk, bunu yaparken sadece Yelboğa memlûklerine yardım etmedi. Aynı zamanda el-Burciyye'ye de saltanat yolunu açtı. Çünkü kısa bir müddet sonra Berkûk'un başkanlığında el-Burciyye, saltanatı ele geçirdi. Dolayısıyla Berkûk, el-Memâlik el Burciyye (Burcî Memlûkler veya el-Memâlik el Çerâkise; Çerkes Memlûkleri) hakimiyetinin kurucusu olmuştur.

Kaynaklar Berkûk'un Çerkes asıllı olduğunu, esir tüccarları tarafından Mısır'a getirildiğini, 1363 yılında Yelboğa'nın onu satın alarak bir müddet sonra azad edip memlûkleri arasına kattığını kaydederler.¹²⁷ Berkûk, 1377'de el-Eşref Şaban'ın katledilerek el-Mansûr Ali'nin sultan ilân edilmesiyle biten hâdisede büyük pay sahibi olmuş ve bunu takip eden olaylar esnasında sür'atle terfi etmeğe başlamıştır. Nitekim önce tablhâne emîri arkasından da emîr-i mie oldu.¹²⁸

Berkûk'un niyetlerinden korkan bazı Türk ümerâsı, Kalavun âilesinden birisini sultan ilân ettiler. Berkûk bu teşebbüsü boşa çıkardığı gibi bir adım daha atarak atabekül-asâkir olurken arkadaşı Berke de büyük reis-i nevbe¹²⁹ oldu. Yelboğa en-Nâsırî'ye gelince o da Tarabulus nâipliğine gönderildi. Tarihçinin dediğine göre artık herkes iki kişiye gidip geliyordu. Bunlar Berkûk ve Berke idiler.¹³⁰

Fakat Berkûk, bütün gidişatı altüst edebilecek bir isyanla karşılaştı. 1379 yılında Çerkes emîrlerinden birisi olan İnal el-Yusufî, Berkûk ve Berke'ye karşı isyan etti. Ancak Berkûk zor da olsa bu ayaklanmayı bastırdı.

Berkûk ve Berke arasındaki münâsebetlerin de her iki emîrin birbirinden kurtulmayı düşünecekleri noktaya varması tabiî idi. Bu yüzden Berkûk, Berke'den kurtulmayı düşünmeye başladı. Fakat önce Berke aleyhinde efkâr-ı umûmiyeyi hazırlamalıydı. Bunu sağlamak için bazı vakıf arazileri alarak adamlarına dağıtması için Berke'yi teşvik etti. Bu ise başta şeyhülislâm olmak üzere ulemâ ve halkın, Berke'ye karşı çıkmasına sebep oldu. Diğer taraftan kendisi ise Berke'nin hapsettiği kişileri salıvererek halka yaklaştırmaya başladı. Berkûk, başkanları Berke'nin uzaklaştırılmasının, Türk Memlûklerinin isyânını davet edeceğini çok iyi bildiği için, muhtemel bir savaşta kendi tarafını kuvvetlendirecek tedbirler almaya başladı. Böylece askerler iki kısma ayrıldılar: Bir tarafta Berkûk taraftarı

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

Çerkesler ve diğer tarafta da Berke taraftarı Türkler. Artık iki taraf arasında çatışma kaçınılmaz hâle gelmişti. Nitekim 1380 yılında bu çatışma vukubuldu. Berke yakalanarak katledildi.¹³¹

Berke'nin bertaraf edilmesinden bir kaç ay sonra Sultan el-Mansûr Ali vefat etti. Fakat Berkûk, bir müddet daha beklemeyi münasip gördü. Ali'nin yerine kardeşi Hacı'yı sultan yaptı. Hacı on bir yaşında bir çocuktur. Öyle anlaşılıyor ki Berkûk, başkanları Berke'nin başına gelenleri hazmedememiş olan Türk Memlûklerinin gücünü kırmadan kendisini sultan ilân etmeyi doğru bulmamıştır. Bu sebepten Berkûk kendisini sultan ilân etmeye cesaret edemedi.¹³² Türkleri büyük görevlerden uzaklaştırarak yolundaki engelleri kaldırmaya devam etti.

Sultan Hacı'nın on bir yaşında bir çocuk olması sebebiyle devlet işlerinin üstesinden gelemeyeceği açıktı. Bu sebeple Hacı, Berkûk ile müşterek olarak devlet işlerini yürüteceklerdi. Bu, Berkûk'un sadece büyük emîr (atabekü'l-asâkir) olmayıp sultanın vasîsi sıfatıyla en yüksek söz sahibi olarak ona niyâbeten işleri yürütmesi demekti. Berkûk, bu sıfatı ile elindeki geniş selahiyeti kullandı ve büyük görevleri kendi memlûk ve taraftarları ile doldurdu. Öte yandan bazı vergileri kaldırıp ayar ve veznin de düzenlemeler yaparak parayı kıymetlendirdi. Böylece bir taraftan iktisadî durumu düzeltirken, öte yandan da halkın gönlünü kazanmaya ve kendisini halka sevdirmeye başladı. Bu sayede halk ona dualar etmeye başladı.¹³³

Bu sıralarda Türk Memlûkleri ise Berkûk'un nüfûzunun artışı endişeli bir şekilde takip ediyorlardı. Onlar Berkûk'un saltanatı ele geçirmesi hâlinde kendilerinin zerre kadar nüfûzlarının kalmayacağını çok iyi biliyorlardı. Bu sebepten Türk Memlûkleri, Berkûk'u öldürmek için bir suikast hazırladılar. Bunların başında Ayıtmış bulunuyordu. Bu suikastin başarısızlığı, Türk unsurun zevâlinin ilânı ve Çerkes Memlûklerinin ikbalinin habercisiydi.

Fakat Berkûk bu son adımı atmaktan çekiniyordu. Kendisine yakın olan emîrler bunu hissederek onun tahta oturmasını temin edecek adımları kendilerinin atmaları gerektiğine inandılar.¹³⁴

el-Melik ez-Zâhir Ebû Saîd Seyfeddin Berkûk b. Anas (1382-1399)

Olaylar Berkûk'un¹³⁵ lehine gelişti. Yardımcılarından ikisi sultan es-Salih Hacı'nın yanına giderek üzerindeki saltanat alâmetlerinden tecrit ettikten sonra ailesinin kalmakta olduğu eve götürdüler. Hemen halife ve din adamları, ulemâ, ümerâ ve kadılar getirtilerek Berkûk'a sultan olarak biat edildi ve ez-Zâhir ünvanıyla lakâplandı (26 Kasım 1382).¹³⁶

Berkûk'un 1382 yılında sultan olmasıyla Kalavun hanedanının hükümdarlığı da bitti. Aynı şekilde Türk Memlûklerinin hakimiyeti de sona erdi. 1517 yılındaki Osmanlı fethine kadar devam edecek olan Çerkes Memlûkleri devri başladı.

Berkûk, Mısır'daki Çerkes Memlûklerinin ilk sultanı olması hasebiyle, onun Türk Memlûklerine düşmanca bir tavır alması beklenirken o, büyük bir basiret göstererek saltanatının ilk zamanlarında Türklerin de gönlünü hoş etme yolunu takip etti. Bunun bir neticesi olarak nâibü's-saltana olan Yelboğa en-Nâsırî'yi bu görevden azledip Halep valiliğine gönderirken bir Türk Memlûkü olan Sudun'u da nâibü's-saltana tayin etti.

Fakat Berkûk, bu siyasetini uzun müddet devam ettirmedi. İşler yoluna girdikçe, tedricî

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

olarak Türk Memlûklerinin zararına olmak üzere büyük görev ve iktaları Çerkeslere olanlara vermeye başladı. Onun bu siyaseti saltanatı müddetince devam edecek olan pekçok isyanlara sebep oldu. Bunlardan birisi Elbistan Nâibi Altınboğa'nın 1382 yılındaki isyanıdır. Altınboğa, Türk asıllı idi ve "Hükümdârı Çerkes olan bir devlette ben olmam" diyerek isyan etmişti. Ancak onun bu isyanı, beklenen desteği görmediği için başarısızlıkla neticelendi ve İlhanlılar'a sığındı.

Berkûk, Altınboğa'nın isyanını henüz bastırmıştı ki, bu sefer de karşısında Halife el-Mütevekkil Alallah'ı buldu. Kahire'deki Türk ümerâsı Berkûk'u öldürerek el-Mütevekkil'i sultan ilân etmek için bir suikast hazırlamışlardı. Fakat Berkûk, bu suikasti daha başlamadan ortaya çıkararak el-Mütevekkil'i hilâfetten azledip onun yerine el-Vâsık Billah'ı hilâfete getirdi. Bu andan itibaren Türklere karşı da şiddet politikası takip etmeye başladı. Bu tehdit karşısında Yelboğa memlûkleri ile el-Eşrefiyye Memlûkleri birlikte hareket etmeye başladılar. Bu anlaşma 1388 yılında büyük bir isyan şeklinde patlak verdi. el-Eşrefiyye Memlûklerinin başkanı Malatya Nâibi Mintaş ve Yelboğa memlûklerinin başkanı Halep Nâibi Yelboğa en-Nâsırî idiler.¹³⁷

Berkûk, Suriye şehirlerinin kendi hükmünden çıkıp âsî ordunun Mısır yolunda başarılar kazanarak ilerlemekte olduğunu duyunca çok üzüldü. 1389 yılında kendi ordusunun yenilmesinden sonra durumu daha da kötüleşti. Bu esnada bir de ülkeyi perişan eden veba salgını baş göstermişti. Sonunda bir çıkış yolu göremeyen Berkûk, askerlerinin arkasından ağlayarak çıktı ve bir terzinin evinde saklandı. Aynı sırada Yelboğa'nın askerleri de Kahire'ye girip Kale'yi ele geçirdiler.

Memlûklerde adet olduğu üzere Yelboğa'nın kendisini sultan ilân etmesi bekleniyordu. Çünkü o, Berkûk'un tahttan indirilmesinde en büyük pay sahibi idi. Fakat o, el-Eşrefiyye Memlûklerinden Türklerin muhalefetinden korktuğundan, Hacı'yı sultan ilan etti (2 Haziran 1389). Ona el-Mansûr lakâbı verildi. Halbuki onun ilk saltanatındaki lakâbı en-Nâsır idi.¹³⁸

Berkûk'a gelince, o da yakalandı. Fakat öldürülmesi durumunda Çerkes Memlûklerinin intikam alacaklarından çekinildiği için el-Kerek'e sürüldü. Fakat çok geçmeden Mintaş ile Yelboğa arasında ayrılık baş gösterdi. İki arasında mücadele esnasında talih bir kere daha Berkûk'un yüzüne güldü. Önce el-Kerek halkı ona sultan olarak itaat etti (1389). Suriye ve Mısır'daki Çerkesler de Berkûk'un etrafında toplandı. Onlardan bir ordu teşkil eden Berkûk, el-Kerek'ten Dimaşk'a yürüdü.

Mintaş, Yelboğa ile olan mücadelesinde galip geldi ise de buna sevinemedi. Şakhab'da cereyan eden savaşta (2 Ocak 1390)¹³⁹ Halife ve Hacı'nın kendi safında olması Mintaş'a fayda vermedi. Üstelik Sultan ve Halife, Berkûk'un eline geçtiler. Savaştan hemen sonra Hacı, Berkûk için tahttan feragat etti. Başta Halife olmak üzere orada bulunan ümerâ, kuzât ve diğer ileri gelenler Berkûk'a sultan olarak bîat ettiler. Kahire'ye dönen Berkûk, Kale'de tekrar bağlılık yemini aldı (1 Şubat 1390).¹⁴⁰

Bu ikinci saltanatı (1390-1399) esnasında Berkûk, Türk Memlûklerinden çoğunu bertaraf etti. Yelboğa ve Mintaş'ı ortadan çıkararak durumunu kuvvetlendirdi.¹⁴¹

Berkûk'un ikinci saltanatı esnasında karşılaştığı meseleler sadece Türk memlûk ve ümerâsının çıkardığı isyanlar değildi. 1394 yılında Suriye ve Mısır'daki Araplar da tehlikeli bir isyan çıkardılar. Bu Arapların amacı hilâfet ve saltanatı ele geçirmektir. Berkûk komployu öğrenerek hareketin elebaşılarını yakaladı ve Arapları da yola getirdi.

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

Berkûk ve Timur

Türk Memlûklerinin ve Arapların çıkardığı isyanları bastırarak iç tehlikeleri başarı ile bertaraf edip Mısır ve Suriye'de hâkimiyetini pekiştiren Berkûk, bu sefer de bir dış tehlike ile karşılaştı. Sadece Berkûk'un tahtını değil, bütün Memlûk Devleti'ni tehdit eden bu tehlike Timur Tehlikesi'ydi.

Timur'un, 1386 yılında Tebriz'i ele geçirip, ertesi yıl Urfa'yı tahrip etmesi üzerine Mardin, Bağdat ve diğer yerlerin hâkimleri Berkûk'a mektup yazarak bu yeni tehlike karşısında ondan imdat istemişlerdi. Fakat süratle hareket eden Timur, 1393 yılında Bağdad'ı ele geçirmiş ve Suriye'de Memlûkler ile komşu olmuştu. Böylece Memlûk Devleti ile Timur arasındaki çatışma çok yaklaşmış bulunuyordu. Nitekim çok geçmeden Timur, Berkûk'a tehdit dolu bir mektup gönderdi. Berkûk Timur'un tehditlerine kulak asmayarak elçisini öldürttü. Fakat tedbiri de elden bırakmayarak bu tehlikeyi karşılamak için bir taraftan Osmanlılar ve diğer taraftan da Türkmenler ile ittifaklar akdetmeye başladı.

Öte taraftan Memlûkler ile Timur arasında vuku bulması kaçınılmaz olan çatışmayı geciktiren mühim bir sebep vardı. Timur bir taraftan fethettiği geniş topraklar üzerinde hâkimiyetini sağlamaya çalışırken diğer taraftan Hindistan'a hücum ederek yeni bir cephe daha açmıştı. Bu esnada Berkûk'un yapabildiği yegane iş Timur'un, Hindistan'da bulunmasını fırsat bilerek, Sultan Ahmed b. Üveys'e Bağdad'ı istirdat etmesi için para, asker ve teçhizat vererek onu, orada kendisine nâib yapmasıdır.¹⁴² Nitekim bu yardımlar sayesinde Sultan Ahmed Bağdad'ı ele geçirmeye muvaffak olmuştur. Bunun neticesinde Bağdad, Memlûk Devleti'ne tâbi olmuş ve orada Berkûk adına sikke basılmıştır. Bu yeni durum Memlûk Devleti'ne büyük nüfuz ve şöhret sağlamasına rağmen, Timur bunu kabul etmedi. 1399 yılında süratle Yakın Doğu'ya döndü. Fakat bu sıralarda Berkûk öldü (20 Haziran, 1399).¹⁴³

el-Melik en-Nâsır Zeyneddin Ebussâdât Ferec b. Berkûk (I. Saltanatı) (1399-1405)

Berkûk, ecelinin yaklaştığını hissedince halife, kadılar ve ümerâyı toplayıp kendisinden sonra oğullarına sultan olarak bîat etmelerini istemişti. Bunlar Ferec, Abdulaziz ve İbrahim idiler. Bu üç oğul birbiri ardından vefâht kabul edildiler. Berkûk oğullarına vasî olarak atabekü'l-asker Ayıtmış'ı tayin etmişti. O ölünce büyük oğlu Ferec'e sultan olarak bîat edildi (20 Haziran, 1399).

Daha önce de söylenildiği gibi, Memlûkler saltanatın verâsetle intikali esasına inanmadıkları için, Berkûk'un ölümünden sonra henüz on iki yaşlarında bulunan oğlu Ferec'in sultan olmasını fırsat bilen ümerâ tahtı ele geçirmek için birbirleriyle çekişmeye başladılar. Bu çekişmelerden bunalan Ferec tahttan feragat ederek (22 Eylül, 1405)¹⁴⁴ bir gece Kale'den inip Kahire'de saklandı. Onun bulunamaması üzerine ümerâ diğer kardeşi Abdulaziz'i Sultan ilân ettiler.

Ferec'in bu birinci saltanatı esnasında Timur'un, Suriye'ye hücumundan başka dikkate değer mühim bir hadise yoktur. Timur Sivas, Maraş ve Ayntab (bugünkü Gaziantep) şehirlerini tahrip ettikten sonra Suriye hudutlarına dayanmıştı.

Memlûkler, Timur'un Haleb'in kendisine teslim edilmesi isteğine kulak asmadılar. Suriye'deki nâipler, mukavemet için bir araya geldiler ise de Timur, Haleb'te onlara ağır bir darbe indirerek, şehri yağma ve tahrip etti (1400 Ekim sonu). Küçük sultan Ferec,

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

beraberinde halife ve kadılar olduğu hâlde ordusunun başında Timur'a karşı yürüdüyse de 1400 yılı sonlarında Timur, Dimaşk yakınlarında Memlûklere ağır bir darbe daha vurdu. Dimaşk'a girerek şehri yağma ve talan etti. Bunun üzerine Ferec Timur'un dikte ettiği şartlarla barış yaptı. Timur'un 1405 yılında vefatı üzerine Suriye ve Mısır'ı tehdit eden tehlike de ortadan kalkmış oldu. Ümerâ arasındaki çekişmelerden bunalan Ferec altmış dokuz gün süren bir fasıladan sonra tekrar sultan ilân edildi (28 Kasım 1405).¹⁴⁵

Ferec'in, yedi yıl süren bu ikinci saltanatı da (1405-1412) tamamen iç isyanlar ve karışıklıklarla doludur. Ülkenin dört bir tarafında ve özellikle Suriye'de karışıklıklar arttı. Haleb Nâibi Cekem, kendisine el-Adil lakâbını vererek sultanlığını ilan etti ise (17 Şubat 1407) de iki ay sonra öldürüldü.¹⁴⁶ Bu sefer Dimaşk Nâibi Nevruz ile Tarabulus nâibi Şeyh birleşerek Ferec'e karşı isyan ettiler ve neticede Ferec'i yenerek ele geçirip öldürmeye muvaffak oldular. Fakat iki emîr arasındaki rekabet sebebiyle Halîfe el-Müstâîn Billah, Sultan ilan edildi (7 Mayıs 1412).¹⁴⁷

el-Melik el-Mü'eyyed Ebu'n-Nasr Seyfeddin Şeyh el-Mahmûdî (1412-1421)

Halife el-Müstâîn Billah'ın sultan ilan edilmesi, Şeyh ile Nevruz arasındaki durumun açıklığa kavuşması için geçici bir tedbirden başka bir şey değildi. Esasen hilâfetin Baybars tarafından Mısır'da yeniden tesisinde (1262) hiçbir rolü olmayan Abbasiler, Memlûk Devleti'nde de bir ruhani lider ve merasim adamı olmaktan başka hiçbir fonksiyonları yoktu. el-Müstâîn Billah hem halife hem de sultan unvanını taşıyan ilk ve son örnektir. Nitekim Şeyh'in altı ay sonra, el-Müstâîn'i hal' edip, el-Mü'eyyed lakabıyla sultan olduğunu görüyoruz (7 Kasım 1412).¹⁴⁸ Dimaşk nâibi Nevruz Şeyh'e isyan etti ise de Şeyh, Suriye'ye yaptığı bir seferle bu kuvvetli ve inatçı rakibinden kurtuldu (10 Temmuz 1414).

Şeyh'in saltanatı esnasında, Güney ve Güneydoğu Anadolu'daki Türkmen beylikleri Memlûk Devletinin itaatinden çıkmaya teşebbüs ettiler. Fakat Şeyh, yaptığı iki seferle onları tekrar Memlûk Devleti'ne tâbi hâle getirdi. Bu arada Karamanoğullarına hususî bir ehemmiyet verildiğini ve Şeyh'in oğlu İbrahim kumandasında bir ordunun Konya'ya kadar uzanan bir sefer yaptığını (1419), Konya'da Şeyh adına hutbe okunup sikke kesildiğini ve Memlûk nüfûzunun bu devirde Kayseri'ye kadar uzadığını görüyoruz.¹⁴⁹

Şeyh'in vefatı üzerine (13 Ocak 1421)¹⁵⁰ kendisine halef olarak ümerâdan biat aldığı oğlu Ahmed'in vasîsi olan Tatar, kısa zamanda bu küçük çocuğu hal' ederek saltanatını ilan etti (29 Ağustos 1421). Fakat Tatar'ın da saltanatı uzun sürmeyip kısa bir müddet sonra öldü (30 Kasım, 1421).¹⁵¹ Tatar okumayı çok severdi. Türkçeye olan düşkünlüğü sebebiyle sadece Türkçe kitaplardan oluşan bir kütüphane kurmuştu. Bazı dini ve tarihi eserleri Türkçeye tercüme ettirmişti. Tatar'ın vefatından sonra sultan ilan edilen oğlu Muhammed ise vasîsi Barsbay tarafından hal' edildi (1 Nisan 1422).

el-Melik el-Eşref Seyfeddin Barsbay ve Kıbrıs'ın Fethi (1422-1438)

el-Eşref Barsbay, 16 yıldan fazla saltanat sürdürdü. Barsbay'ın takip ettiği hatalı iktisadî politika sebebiyle halkın durumu çok kötüleşti. Fakat onun zamanında Mısır iç siyaset bakımından istikrarlı bir devir yaşamıştır.

Doğu Akdeniz'deki Kıbrıs Adası İslâm ülkeleri için daimi bir tehdit oluşturuyordu. Memlûk Devleti kurulduğundan beri zaman zaman buradan Suriye ve Mısır sahillerine akınlar düzenleniyor; burada üslenen korsanlar Akdeniz'deki İslâm ticaret gemilerine de göz

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

açtırmıyorlardı. Memlûkler bu adayı fethederek arz ettiği tehditten kurtulmak istemişler ancak bunu başaramamışlardı. Meselâ ez-Zâhir Baybars'ın 1270 yılında başarısızlıkla neticelenen bir Kıbrıs seferinden bahsetmiştik.

1423 yılında içinde pekçok ticaret malı ile yüzden fazla insanın bulunduğu iki Müslüman gemisinin Dimyat limanında Franklar tarafından ele geçirilmesi ve Kıbrıs Kralı John'un da Barsbay'ın Osmanlı Sultanı II. Murad'a gönderdiği hediyeleri taşıyan bir gemiyi ele geçirmesi¹⁵² bardağı taşıran son damla oldu.

Birer yıl ara ile yapılan üç sefer neticesinde (1424, 1425, 1426) Kıbrıs fethedildi. Esir edilen Kıbrıs Kralı John, topal bir katıra bindirilip esirlerin önünde Kahire sokaklarından geçirilerek Barsbay'ın huzuruna çıkarıldı. Barsbay yarısı peşin ödenmek şartıyla, iki yüzbin dinar karşılığında onu serbest bıraktı. Böylece Kıbrıs, Memlûk Devleti'ne tâbi bir ada hâline getirildi ve John da orada Memlûk sultanının nâibi oldu.¹⁵³

Barsbay'ın saltanatı esnasında halk, ağır vergiler altında ezildi. Bu sebeple öldüğü zaman (7 Haziran 1438) kimse üzülmemişti.¹⁵⁴

el-Melik ez-Zâhir Seyfeddin Çakmak:(1438-1453)

Baybars oğlu Yusuf'un kendisinden sonra sultan olması için ümerâdan biat almıştı. Ancak el- Melik el-Aziz Cemâleddin Yusuf b. Barsbay, tahtını vasîsi Çakmak'tan koruyamadı. Çünkü Yusuf henüz on dört yaşında bir çocuktur. Bu yüzden, âdet olduğu üzere, Çakmak'ın birkaç ay sonra onu azlettiğini ve ez-Zâhir lakâbıyla sultan olduğunu görüyoruz (9 Eylül 1438).

Rodos Seferi

el-Eşref Baybars Kıbrıs'ın fethi ile meşhur olduğu gibi, ez-Zâhir Çakmak da Rodos Seferleri ile meşhur olmuştur. Rodos Adası da Haçlılar için mühim bir üs idi. Bilhassa Hospitaliers şövalyelerinin burayı 1308 yılında istilâ etmelerinden sonra, adanın ehemmiyeti daha da artmıştı.

Memlûklerin Kıbrıs'ı fethetmelerinden sonra Mısır sahillerine yönelik korsan hücumları kesilmemiş, Küçük Ermenistan ve Kıbrıs'ın düşmesinden sonra korsanlar Rodos Adası'nı kendileri için merkez edinmişlerdi.

ez-Zâhir Çakmak 1440, 1443 ve 1444 yıllarında olmak üzere Rodos'a karşı üç sefer tertipledi. Gerek Rodos şövalyelerinin adalarını canla başla savunmaları ve gerekse Avrupa'dan yardım almaları sebebiyle ada fethedilememişse de Hospitaliers'in müslüman tüccarlarına ve gemilerine hücum etmemeyi taahhüt etmelerinden sonra barış imzalanmıştır.¹⁵⁵

ez-Zâhir Çakmak zamanında içeride genellikle sükûn ve asayiş hüküm sürmüştür. Emir Korkmaz ile Aynal el-Cekemî'nin çıkardıkları iki isyan ile 1442 yılında el-Cîze bölgesindeki siyahî kölelerin çıkardığı isyan bunun istisnasıdır. İsyanları bastırılan siyahî kölelerin büyük bir kısmı gemilerle Osmanlı ülkesine gönderilerek orada satılmıştı.¹⁵⁶

ez-Zâhir Çakmak, 1453 yılında seksen yaşındayken öldü (1 Şubat 1453). Hastalığı sırasında oğlu Osman sultan ilân edilmişti. Fakat kendisine el-Mansûr lakabı verilen

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

Osman, tahtta bir buçuk aydan fazla kalamadı. Kendilerine züyûf akça dağıtılan askerler, onu tahttan indirdiler (18 Mart 1453).¹⁵⁷

Çakmak'ın oğlu Osman'ın tahttan indirilmesinden sonra ümerâdan Aynal, el-Eşref lakâbıyla Sultan ilân edildi. Aynal devrinin en bariz vasfı, memlûk grupları arasındaki çatışma ve isyanlardır. Sultan el-Eşref Aynal'ın sekiz yıl süren saltanatı esnasında (1453-1461) onların yedi kere isyan ettiklerini söylemek yeter. Ülke dahilinde sükun ve istikrarın sarsılmasına, halkın ağır vergiler altında ezilip iktisadi durumunun bozulmasına, devletin zayıflayıp nihai olarak inkrazına sebep olan bu isyanların sebebi "memlûk sistemi"nin bozulmasıdır. Başlangıçta memlûkler daha âkil-bâlig olmamış küçük yaşta çocukların satın alınarak iyi bir "talim ve terbiye" ile yetiştirilmeleri sureti ile sağlanırken, XV. yüzyıl başlarından itibaren kendilerine "culbân" da denilen ve nispeten daha yaşlı (eğitilmesi, ezilip-bükülmesi zor) memlûk grupları efendilerine ve devlete öncekiler gibi sâdik olmayıp kendilerini borçlu hissetmiyorlar ve şahsi menfaatlerini ön planda tutarak disiplinsiz davranıyorlardı. İşte başlangıçta isyan şeklinde tezahür eden bu davranışlar devleti zaafa sürüklemiş ve bununla paralel olarak sistem de bozulmuştur. Sistemin esasını teşkil eden ikta nizamındaki bozulmalar hem askerinin hem de devletin zaafına sebep olmuştur.

Bu sebeple el-Eşref Aynal'ın ölümünden sonra (25 Şubat 1461) sultan olan oğlu Ahmed de tahtta sadece dört ay kalabilmiştir. Ondan sonra hükümdar olan ez-Zâhir Hoşkadem'in Devri (28 Haziran 1461-9 Ekim 1467), nispeten sükûnet içinde geçmiştir. Hoşkadem'in devrinde Dımaşk Nâibi Cânım'ın tahtı ele geçirme teşebbüsünden başka bu huzuru bozan bir hareket olmamıştır.¹⁵⁸

ez-Zâhir Hoşkadem'den sonra tahta Yelbay geçmiş (9 Ekim, 1467); aynı yıl ez-Zâhir Temirboğa'nın tahta geçişi bunu takip etmiştir (4 Aralık 1467). Ancak Temirboğa, Hoşkadem'in memlûklerini ve onların başkanı Hayır Bey'i memnun edemediği için Hayır Beg, iki ay sonra onu azletmiştir (31 Ocak 1468). Hayır Bey'in sultanı azleden kişi olarak kendisinin hükümdar olduğunu kolayca tahmin edebiliriz. ez-Zâhir ünvanıyla geceleyin Hayır Bey tahta oturmuş, ancak atabekü'l- asker Kayıtbay süratle Kale'ye çıkarak duruma hakim olmuş ve Hayır Bey'i azlederek sultan olmuştur.¹⁵⁹ Sultanlığı sadece bir gece süren Hayır Bey'e de bundan sonra "bir gecelik sultan" denilmiştir.

el-Melik el-Eşref Seyfeddin Kayıtbay (1468-1496)

Kayıtbay, Çerkes Memlûklerinin en bâriz sultanıdır. Onun saltanatı, yirmi dokuz yıl kadar devam etmiş olup Memlûk sultanlarından en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'dan başka hiçkimse bu kadar uzun müddet tahtta kalmamıştır. Bu müddet zarfında, Kayıtbay, harp meydanında Çerkes sultanlarının en mâhiri; dünya işlerinde en tecrübelisi; bilgi, cesaret ve kudret bakımından da en güçlüsü olduğunu ispat etmiştir. Kayıtbay da kendisinden önceki sultanlar gibi vergiler ve diğer vasıtalarla devlet hazinesine çok para toplamışsa da bu parayı, ya yaptırdığı büyük eserlere veya büyük seferlere sarf etmiştir. Onun Kahire'de yaptırmış olduğu cami, bu dönemin en güzel yapısı vasfını taşır.

Fakat Kayıtbay'ın karşısında bu imar faaliyetlerinden çok daha mühim bir iş vardı. O da bütün Memlûk sultanlarına devamlı zorluk çıkaran kuzey hududundaki daimi istikrarsızlıktı. Ancak XV. yüzyılın ikinci yarısında Memlûk Devleti'ni uğraştıran zorluklar, sadece Suriye'nin kuzeyindeki Türkmenlerin çıkardığı isyanlar değildi.

Bu bölgede meydana gelen karışıklıklara yeni bir unsur daha katılmıştı. Bu ise 1453

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

yılında İstanbul'u fethettikten sonra gittikçe genişleyen, büyüyen ve nüfuzu artan Osmanlılar idi. Kayıtbay bu dış tehlikeyi karşılayabilmek için kaçınılmaz olan harplerde sarf edilmek üzere halka ağır vergiler yükledi. Buna ilâveten ülkede veba da yaygınlaşmıştı. 1492 yılında ortaya çıkan veba esnasında nakledildiğine göre, sadece Kahire'de günde on binden fazla insan ölmüştü. Bu salgın sırasında memlûklerin üçte biri ölmüştü, bizzat sultanın hanımı ve kızı da bundan yakasını kurtaramamıştı. Vebanın akabinde büyük bir kıtlık baş göstermiş, sürüler halinde hayvan ölümleri olmuş, yiyecek bulunamamış ve fiyatlar fevkalâde yükselmişti. Bu belâ yetmezmiş gibi, memlûkler, ülkenin ve insanların karşı karşıya kaldıkları mihneti görmemezlikten gelerek, kendi aralarındaki anlaşmazlık ve çatışmaları da devam ettirmişlerdi.

Sonunda seksen yaşını geçen Kayıtbay'ın sıhhati bozulmuş ve oğlu için tahttan feragat ettikten bir gün sonra vefat etmiştir (6 Ağustos 1496).¹⁶⁰

el-Eşref Kayıtbay'ın vefatından bir gün önce sultan ilân edilen oğlu el-Melik en-Nâsır Nâsıreddin Muhammed'in saltanatı esnasında (6 Ağustos 1496-31 Ekim 1498) Kansûh Hamsemie, isyan etmişse de Kale'yi ve sultanı ele geçirememiş, fakat bu sırada bir hafta boyunca Kahire'de büyük karışıklık hüküm sürmüştür. en-Nâsır Muhammed'i Kansûh el-Eşrefî (1498-1500) takip etmiştir. Kansûh'tan sonra Canbolat (1500-1501) ve Canbolat'ı da I. Tumanbay (1501) takip etmiştir. Bütün bu sultanların kısa müddetle tahtta kalmaları, Memlûk Devleti'nin sonuna doğru ülkede hüküm süren karışıklık ve istikrarsızlığı gösterir. Bu devrede taht etrafındaki karışıklığı en iyi gösteren delillerden birisi de sultanların hemen hepsinin öldürülmeleridir. Bu yüzden büyük emîrlere, artık sultan olmak istememeye başladılar. Nitekim Melik el-Adil I. Tumanbay'ın katlinden sonra, ümerânın en kuvvetlisi olmasına rağmen, Kansûh el-Gûrî sultan olmak istememiş ve denildiğine göre, Kansûh el-Gûrî âdetâ zorla götürülerek tahta oturtulmasından sonra ağlayarak¹⁶¹ sultanlığı kabul etmişti.

el-Melik el-Eşref Ebu'n-Nasr Kansûh el-Gûrî (1501-1516)

Tahta geçtiği sırada altmış yaşını geçmiş bulunan el-Eşref Kansûh, önce Kahire'de nizam ve istikrarı tesis ederek ümerânın büyüklerinden güvendiği kişileri idarî kadrolara getirdi. Daha sonra devlet hazinesinin iflas durumundan kurtarılması için tedbirler aldı. Hazineyi hayatiyete kavuşturmak amacıyla Kansûh, kendisinden önceki Memlûk sultanlarından hiçbirisinin takip etmediği bir şiddet politikası takip etti. Hattâ öyle ki, bütün vergileri on ay öncesinden ve bir defada tahsil etti. Bununla da yetinmeyerek arazî, dükkân ve akarlara konan vergiyi, değirmenlere, gemilere, nakil vasıtalarına, evlerdeki hizmetçilere ve hattâ vakıflara kadar genişletti. Gümrük vergilerini kat kat artırdı. Neticede el-Gûrî, elde etmek istediği miktarda parayı topladı. Ancak halkın durumu çok kötüleşmiş ve ağır vergiler altında inim inim inlemişlerdi.

Kansûh el-Gûrî'nin saltanatının ilk yıllarında, culbânın ve Arapların çıkardığı bazı patırtıları istisna edersek, dikkate değer mühim bir iç hadise vuku bulmamıştır. Ancak, bu yıllarda Mısır'ı tehdit eden dış tehlike Kızıldeniz tarafından geldi. 1497 yılında Vasko De Gama'nın Ümit Burnu Yolu'nu keşfetmesinden sonra, Portekizliler Kalkûta'ya ayak basarak (1500), Batı Avrupa ile Yakın Doğu arasında ana ticaret yolu olan Mısır'ın iktisadî durumunu tehdit etmeye başlamıştı.

Bu durum muvacehesinde, Kansûh el-Gûrî, kendi devletinin de dayanağı olan ana gelir kaynağını tehdit eden bu tehlikeyi bertaraf etmek için Portekizliler ve İspanyollarla

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

mücadele etmek üzere Kızıldeniz’de yeni bir donanma hazırladı. Portekizliler ile Memlûkler arasında Hint Okyanusu’nun batısında cereyan eden çatışmada önce Memlûkler galip geldiler (1508). Ancak ertesi yıl Portekizliler, Dieu deniz muharebesinde Memlûkleri yendiler. 1513 yılında Aden’e hücum ettiler. Böylece Mısır doğu-batı ticaretindeki aracı rolünü kaybetti.

Portekizlilerin temsil ettiği dış tehlike, sadece Memlûk Devleti’nin zayıflamasına sebep olmuştu. Ancak diğer bir dış tehlike daha vardı ki, bu tehlike el-Gûrî’nin saltanatının son zamanlarında büyümüş ve Memlûk Devleti’nin yıkılması ile neticelenmiştir. Bu yeni tehlike Osmanlı tehlikesiydi.

III. Bölüm Memlûk Devleti’nin Sonu

Kuruluşundan beri devamlı genişleyen ve kuvvetlenen Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın başlarında bu genişleme siyasetinde bir yol ayrımına gelmiş bulunuyordu. Bu yüzyılın başlarında Osmanlılar, Anadolu Türk Siyasi Birliği’ni tesis etmişler, Balkanlar’da hâkimiyetlerini pekiştirmişler ve Avrupa ortalarına ulaşmışlardı. Artık önlerinde iki şık vardı. Ya Avrupa’da Avrupalılar ve Hristiyanlar aleyhine genişlemeye devam edecekler, ya da Avrupa’da vardıkları hudut ile yetinecekler ve buna mukabil doğudaki Müslüman devletler aleyhine genişleyeceklerdi.

Yavuz Sultan Selim, bunlardan ikincisini tercih etti. Osmanlıların İran ve Irak’ta hâkim olan Safevî Devleti ile olan siyasî ve mezhebî çekişmesinin en üst noktasına ulaştığı bu XVI. yüzyıl başında Yavuz Selim, doğu siyasetine ağırlık vererek 1514 yılında Çaldıran’da Şah İsmail’e karşı kesin bir zafer kazandı. Osmanlılar, bu zaferden sonra el-Cezîre ve Musul bölgelerde hâkimiyetlerini kuvvetli bir şekilde tesis ettiler. Ancak, eskiden beri Memlûk Devleti ile siyasî ve iktisadî münasebetleri olan bu bölgenin Osmanlıların eline geçmesi, onları sadece Memlûkler ile komşu yapmamış, Osmanlılar böylece Memlûkleri Kuzey Suriye ve Irak’tan kısıpca almışlardı.

Yavuz’un Şah İsmail’e karşı kazandığı zaferi duyan el-Eşref Kansûh el-Gûrî, Memlûk Devleti’nin bekâsının Osmanlılar ile Safevîler arasındaki mücadelenin seyrine bağlı olduğunu çok iyi biliyordu. Bu sebeple "Bakalım Osmanlılar ile Safevîlerin durumları ne olacak? Bunlardan hangisi galebe çalarsa, ülkemize yürümesi kaçınılmazdır"¹⁶² diyerek Haleb’e gitti.

Çaldıran’ın arkasından Yavuz Selim, Memlûk Devleti’nin himayesindeki Dulkadiroğlu Beyliği’ne son verdi (1515). Bu durum, Memlûk sultanının, Osmanlı tehlikesini kuzey hudûdunda daha kuvvetli hissetmesine sebep oldu ve onu her ihtimale karşı bazı tedbirler almaya sevk etti. Bir taraftan Şah İsmail ile ittifak akdederken diğer taraftan Yavuz Selim’in kardeşinin oğlu Şehzade Kâsım’a da kucak açtı. Şehzade Kâsım, babası Ahmed’i öldüren amcası Yavuz’dan kaçarak Memlûklere sığınmıştı.¹⁶³

Artık Osmanlılar ile Memlûkler arasında her an nihaî bir çatışma çıkması beklenir olmuştu. Çok geçmeden Yavuz Selim’in Memlûk Devleti hudutları yakınında büyük yığınak ve hazırlıklar yaptığı haberleri el-Gûrî’ye ulaştı. el-Gûrî, Yavuz’un bu hazırlıkları Safevîlere karşı düzenlenecek bir sefer için yaptığı yolunda çıkardığı söylentilere inanmadı. Casusları vasıtasıyla Yavuz’un gerçek niyetini öğrenen Kansûh el-Gûrî, hemen hazırlıklara başladı.

Osmanlıların Memlûkler ile nihaî bir hesaplaşmaya hazırlandığı bu sırada, durumun

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

vehametini takdir edemeyen Memlûkler birbirleriyle mücadelede berdevam idiler. Halbuki ufuktaki tehlike, onların hepsini silip süpürecekti. Bu sırada maaşlarının gecikmesi sebebiyle, bir grup memlûk, isyan ederek Kahire'de büyük karışıklık çıkarıp kötülükler yaptılar. Buna kızan Kansûh el Gûrî; "Ben artık sultanlık yapmayacağım. Benden başka birisini kendinize sultan yapın" dediyse de ümerânın büyükleri zorla gönlünü yaptılar.¹⁶⁴

Kansûh el-Gûrî hazırlıklarını tamamlayıp halifeye ve dört mezhep baş kadısına kendisi ile birlikte Haleb'e gitmek üzere hazırlanmalarını emreden fermanlar çıkarırken, Haleb Nâibi Hayır Bey'den Osmanlıların hazırlıkları konusunda kendisine gelen haberlerin yanlış olup, aslında Yavuz'un hazırlıklarının Şah İsmail ile savaş amacına yönelik olduğunu bildiren bir mektup çıkageldi.¹⁶⁵ Daha sonra gelişen hâdiselerin de gösterdiği gibi, Hayır Bey tâ başından beri Osmanlılar ile işbirliği içinde idi. Hayır Bey Dımaşk Nâibi Sibay da el-Gûrî'ye mektup yazarak, Suriye'de iktisadî durumun kötü olduğunu, sultan kalabalık bir ordu ile geldiği takdirde ülkenin, onu kandırmaya gücünün yetmeyeceğini ve özellikle Osmanlıların hudutlarda herhangi bir hareketinin görülmediğini bildirmiş: "Eğer düşman harekete geçerse biz ona yeteriz"¹⁶⁶ diyerek onu yatıştırmıştı.

Buna rağmen Sultan el-Gûrî, Hayır Bey'in sözlerine inanmayarak hazırlıklarına devam etti ve ümerâ ve ordusunu Suriye'ye gitmek üzere er-Reydaniyye'de topladı. Bu sırada Hayır Bey'den el-Gûrî'ye yeni bir mektup geldi. Bu mektubunda Hayır Bey, barış görüşmelerinde bulunmak üzere bir Osmanlı elçisinin geldiğini bildiriyordu. Hayır Bey'in mektubu ile el-Gûrî'ye Osmanlı sultanı Yavuz Selim'in de bir mektubu gelmişti. Osmanlı sultanı bu mektubunda el-Gûrî'nin şüphelerini izale edecek ve onu harp hazırlıklarından vazgeçirecek tatlı sözler söylüyor ve ona; "Sen benim babamsın. Senden bana duâ etmeni istiyorum. Sen ne dersen yaparım"¹⁶⁷ diyordu. Bu hileye de aldanmayan el-Gûrî, Yavuz Selim'in mektubunu almasından iki gün sonra ordusunun başında Suriye'ye yürüdü. Kahire'de yerine nâib olarak Tumanbay'ı bırakmıştı.

el-Gûrî yürüyüşüne devamla 1516 Temmuz'unda Haleb'e vardı. Memlûk ordusu, Haleb'te halka çok kötü davranarak onları evlerinden çıkardılar, kadınlarını ve çocuklarını yağmaladılar. İbn Zunbul'un naklettiğine göre, daha sonra Haleb halkının Sultan Selim ile birlikte Çerkeslere karşı müşterek hareket etmesinin sebebi buydu.¹⁶⁸

Sultan el-Gûrî'nin Haleb'teki ordugâhına Yavuz'un iki elçisi gelerek, barış için görüşme talep ettiler. Osmanlı elçileri el-Gûrî'ye: "Sultanımız bize selâhiyet vermiştir. Sultan (el-Gûrî) sizden ne isterse, bana danışmaksızın yapınız demiştir" dediler. İbn İyâs, Osmanoğlu'nun Memlûk sultanını aldatmak için ondan şeker ve helva istediğini ve Memlûk sultanının da ona yüz kantar şeker ile büyük kavanozlarda çok miktarda helva gönderdiğini, fakat bütün bunların Osmanoğlu'nun bir aldatmacası olduğunu kaydeder.¹⁶⁹ Kansûh el-Gûrî, Osmanlı elçilerini çok iyi karşılamış ve kendisinin de sulha taraftar olduğunu bildirmişti. Bununla beraber Kansûh el-Gûrî, Osmanlıların asıl niyetini hissediyordu. Bunun bir delili de Hayır Bey de dahil olmak üzere bütün ümerâsını toplayarak, vuruşma anında ihanet etmeyeceklerine dair halifenin huzurunda onlardan Kur'an üzerine yemin almasıdır. Kezâ askerlerden de yemin alınmıştı. Bu da gösteriyor ki o, Selim ile vuruşacağından emindi.¹⁷⁰

Çok geçmeden el-Gûrî'nin korktuğu başına geldi. Yavuz Selim el-Gûrî'nin elçilerine hakaret ederek: "Efendine söyle, bizi Merc-i Dâbık'ta karşılasın" dedi.¹⁷¹ Hakaret alâmeti olarak sakalı kazınan el-Gûrî'nin elçisi, çok kötü bir vaziyette, Memlûk karargâhına döndü.

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

Osmanlılar fiilen harekete geçmişler ve Malatya, Gerger, Behisni ve diğer kaleleri ele geçirmişlerdi. O anda Dımaşk Nâibi Sibay, Hayır Bey'in kendisini el-Gûrî'ye mektup yazarak yatıştırması ve Yavuz'dan emîn olmasını istemesinin sebebini anladı. Hemen hücum ederek Hayır Bey'i sımsıkı yakalayıp Kansûh el-Gûrî'ye; "Hünkarım, Allahın inâyeti ile düşmanına galip gelmek istiyorsan, bu haini hemen öldür" dedi.¹⁷² Ancak Hayır Bey, ihanetinde yalnız değildi. Ortağı Hama Nâibi Canberdi el-Gazâlî, hemen araya girdi ve bu iftirayı kabul etmemesi için sultanı ikna etti. el-Gûrî, ta başından beri durumundan şüphelenmekle birlikte o anda bu davranışın doğru olmayacağını düşünerek Hayır Bey'i serbest bıraktı.¹⁷³

Nihayet el-Gûrî, ordusunun başında, Osmanlılar ile karşılaşmak üzere kuzeye doğru yürüdü. Merc-i Dâbık denilen yere konan el-Gûrî, ordusunu tanzim ederek hazırlıklarını son bir kez daha gözden geçirdi. Çok geçmeden Osmanlı ordusunun öncüleri görüldü. 1516 yılı Ağustos ayının 24'ünde, iki taraf arasında cereyan eden büyük savaşta Memlûkler canla başla savaştılar.

Memlûk safları arasında çeşitli dedi-kodular dolaşmağa başladı.¹⁷⁴ Kansûh el-Gûrî, ordusunun büyük bir kısmının dağıldığını görmesine rağmen kendisi sonuna kadar kılıcı elden bırakmadığı gibi, bir taraftan da: "Ey ağalar! Dayanın! Yiğitlik göstermenin tam zamanıdır. Sabredin ve cesur olun"¹⁷⁵ diye yüksek sesle askerlerini teşvik ediyordu. Bu sırada ümerâdan Zeredkaş Temir, gelerek sultanın sancağını alıp Osmanlıların eline geçmemesi için sakladı. el-Gûrî, kor gibi yanan yüreğini biraz olsun soğutmak için su istemiş, kendisine altın tasta sunulan soğuk suyu bitiremeden o anda ölmüş ve atından yere yuvarlanmıştı.¹⁷⁶ el-Gûrî savaş meydanında ölen ilk ve son Memlûk sultanıdır. Öldüğü zaman yaşı seksen civarındaydı.

Merc-i Dâbık'ta Memlûk ordusunun çok ağır bir mağlubiyete uğraması ve başta Türkçe şiirler söyleyen ihtiyar Memlûk Sultanı Kansûh el-Gûrî olmak üzere, önde gelen ümerânın pek çoğunun savaş meydanında kalması, bir kısım asker ve kumandanın yanı sıra Halife III. el-Mütevekkil ve Hanefî başkadısı hariç diğer üç mezhep başkadısının esir edilmeleri; bütün bunlara ek olarak Memlûk Devleti'nin kurulduğu günden beri biriktirilen ve korunan milyonlarca dinar değerindeki Memlûk hazinesinin ve ordusunun bütün ağırlıklarının Osmanlıların eline geçmesi Kahire'deki durumu değiştirdi. Bu mağlubiyetten kısa bir süre sonra bütün Suriye'deki Memlûk hâkimiyeti fiilen sona erdiği gibi, Mısır da Osmanlı tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Nitekim daha Merc-i Dâbık'tan hemen sonra Haleb'te okunan ilk Cuma hutbesinde Yavuz Selim'in henüz Hicaz'a sahip olmamışken, "Hâdimü'l-Haremeyni's-Şerîfeyn" ünvanı ile anılması onun Mısır'ı da ele geçirmeye kararlı veya en azından orda da kendi yüksek hâkimiyetinin tanınacağından emin olduğunu gösteriyordu.

Memlûk ordusunun yenilip, Sultan Kansûh el-Gûrî'nin öldüğü Kahire'de kesin olarak anlaşılınca hatipler, hutbede sadece halife adına dua eder oldular. Mısır'ın sultansız kalmasını fırsat bilen eş-Şarkiyye Bedevilerinin, Katyâ ile es-Sâlihiyye arasındaki yolları kesip acınacak bir şekilde Kahire'ye dönmekte olan mağlup askerler başta olmak üzere köylü, esnaf ve tüccardan her sınıf halka, akla hayâle gelmedik kötülükler yapmaya başladıkları sırada, Kahire'deki askerler de, Osmanlı taraftarı oldukları bahanesiyle, şehirdeki çarşı-pazar esnafını yağmalamaya başlamışlardı. Kahire'de can ve mal güvenliğinin kalmadığı bu sırada, nâibü's-saltana olan Tumanbay, aldığı zecrî tedbirlerle durumun daha da kötüleşmesini önledi. Mısır'a dönüşü hemen hemen iki ay süren mağlup ve perişan Memlûk ümerâ ve askerlerini karşılayarak elinden geldiği kadar onlara yardım etti.

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

Ancak taht boş bulunuyor, bir zamanlar Moğol İstîlâsı'nı Suriye'de durduran kudretli Memlûk Devleti'nin sultanlığına kimse talip olmuyordu. Kimsenin Memlûk sultanı olmaya cesaret edemediği, ordunun yenik ve perişan, hazinenin boş ve ümerâ arasındaki dayanışmanın bozulmuş olduğu bu ümitsiz durumda emîrlere; "İstese de istemesek de aramızda senden başka sultanlığa lââyık kimse yok" diyerek Tumanbay'dan sultan olmasını rica ettiler. ¹⁷⁷ Bu nâzik durumda saltanatın ateşten gömlek olduğunu çok iyi bilen Tumanbay, onların bu teklifini kabul etmedi. İsrarları bir sonuç vermeyen emîrlere, yanlarında Tumanbay da olduğu halde, âlim bir şeyh olan Ebu's-Suud'un yanına giderek durumu ona anlattılar.

Tumanbay'ın, Yavuz Selim'in Suriye'yi ele geçirmiş olup Mısır'a doğru yürüdüğünü; hazinenin boşalmış olduğu için askere aylık dahi verilemeyeceğini; sultan olmayı kabul etse bile ümerânın kısa bir süre sonra isyan edip kendisini tahttan indirerek hapsedeceklerinden çekindiğini söyleyerek yine sultan olmayı istememesi üzerine, Şeyh Ebu's-Suud orada bulunan emîrlere Tumanbay'ın emirlerini dinleyip ona isyan ve ihanet etmeyeceklerine dair Kur'ân'a el bastırarak, sonunda Tumanbay'ı razı etti. 11 Ekim, 1516 Cuma günü mutad cülûs merasimini yapmak üzere ümerâ ve askerler toplandı. Halife Yavuz'un elinde esir olduğu için onun yerine babası el-Müstemsik Billah Yakub davet edildi. Hanefî başkadısı ile diğer üç mezhep başkadısının nâipleri de geldiler. O sıralarda artık gözleri bile görmeyen el-Müstemsik Billah, oğlunun eskiden kendisine vermiş olduğu bir vekâlete dayanarak, saltanatı Tumanbay'a tefvîz ile ona bîat etti ve orada bulunanlar da ona uydular. ¹⁷⁸ Böylece Tumanbay, Memlûk sultanı oldu ve elli gün kadar süren bir kesintiden sonra Kahire minberlerinde tekrar Memlûk sultanı adına dua edilmeye başlandı.

II. Tumanbay, sultan olduktan sonra ilk iş olarak Merc-i Dâbık bozgunundan kaçıp gelen ve her birinin gönlünde birer arslan yatan ümerâyaya yüksek makam ve pâyeler vererek birer birer tatmin etti. Bu sırada Gazze nâibi, "Osmanoğlu Gazze'yi ele geçirmeden imdadımıza yetişin" diye devamlı yardım isteyip duruyordu.

Gerçekten Yavuz Selim, Merc-i Dâbık'tan dört gün sonra savaşız olarak Haleb'e girmiş, orada on sekiz gün kaldıktan sonra güneye inerek 19 Eylül'de Hama ve iki gün sonra da Humus'u barışla alarak yoluna devamla Dimaşk'a varmıştı (27 Eylül 1516). Burada iki aydan fazla süren ikameti esnasında Yavuz, fethettiği ülkeyi yeniden düzenlerken Lübnan ona baş eğmiş ve Filistin de Osmanlı kuvvetlerince fethedilerek Osmanlı orduları Mısır'ın kapısı sayılan Gazze'ye doğru ilerlemeye başlamıştı. Bu arada Yavuz, Tumanbay'a bir mektup gönderdi (10 Kasım 1516). Yavuz mektubunda ondan gelip kendisine itaatini arz etmesini istiyor, kendisine ve yanında geleceklere eman verdiğini bildirerek Gazze dolaylarında faaliyetlerde bulunduğunu duyduğu Canberdi el-Gazâlî'ye de itaat etmesi için mektup gönderdiğini, itaat etmezse Gazze'ye yürümesi için Sadrazam Sinan Paşa'ya emir verdiğini yazıyordu.

Osmanlı ordusunun Gazze'ye doğru ilerlediği haberi Kahire'de başta askerler olmak üzere herkesi ümitsizliğe düşürdü. Bir kısım insanlar yükte hafif pahada ağır neleri varsa alıp Nil üzerinden es-Saîd'e kaçmaya başladı. Tumanbay bir yandan bu paniği yatıştırmakla uğraşırken, bir yandan da imkansızlıklar içinde ordunun tanzim ve ıslâhına çalışıyordu. Ne var ki, verilen parayı az buldukları için memlûkler Türkçe "yok yok" diye kabul etmiyorlardı. ¹⁷⁹ Binbir güçlkle tedarik edilen para ile sonunda gönülleri yapılan memlûkler Dimaşk nâibliğine tayin edilmiş bulunan Canberdi el-Gazâlî'nin kumandasında Gazze'ye doğru gönderildi. Tumanbay emirlere para verememiş ve "Gidip kendiniz ve çocuklarınız için savaşınız. Hazineye bir kuruş para yoktur. Ben de sizlerden biriyim.

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

Savaşa giderseniz ben de sizinle giderim. Gitmezseniz ben de gitmem”¹⁸⁰ demek zorunda kalmıştı.

Yavuz’un Tumanbay’a gelip kendisine itaatini arz etmesini bildiren mektubunun üzerinden bir ay geçmişti ki, sayısı on beş kişiyi bulan bir Osmanlı elçilik heyeti ansızın Kahire’de görüldü (10 Aralık 1516). Çerkes Murad’ın başkanlık ettiği heyetin getirdiği barış şartlarını bildiren mektup kadar heyetin geliş şekli de önemliydi. Gazze’den Kahire’ye kadar olan sahada Memlûk askerleri kum gibi kaynamasına rağmen Osmanlı elçilik heyeti, yabancısı oldukları topraklarda Arap kılavuzları sayesinde kimseye görünmeden gizli bir yoldan Kahire’ye ulaşmışlardı. Osmanlı askerinin de bu şekilde kendilerini gafil avlamasından korkan Memlûkler dört bir tarafa devriyeler çıkarıp, gizli yolu Osmanlılara gösterdiği için onlara kılavuzluk yapan Arapları da astılar.¹⁸¹

Yavuz, Arapçadan çok Türkçe ibâre bulunan¹⁸² bu son mektubunda, kendi adına sikke vurdurup hutbe okutması ve Mısır’ın haracının bir zamanlar Abbâsî halifelerine gönderildiği gibi kendisine gönderilmesi şartı ile II. Tumanbay’ı Gazze’den Mısır’a kadar olan yerlerde nâibi olarak görevlendirebileceğini, aksi halde Mısır’a yürüyeceğini bildiriyordu.

Yavuz’un bu mektupları, onun Mısır’a yürümekte mütereddit olup işi tatlılıkla halletmek niyetinde olduğunu göstermektedir. Ancak başta Hama’da Osmanlı saflarına katılan Hayır Bey olmak üzere Yavuz’u Mısır’a yürümeye teşvik edenler de yok değildi.

İçinde bulunduğu şartlar dolayısıyla Tumanbay, Yavuz ile anlaşmaya meyilli idi. Ancak Kansûh el-Gûrî’nin gönderdiği elçileri öldürmüş olan Yavuz şimdi de kendisine çok ağır hakaretler ediyordu. Buna etrafındaki emîrlerin intikam hisleriyle belenen kışkırtmaları da eklenince Tumanbay, Osmanlı elçilerini öldürttü. Bu ise Yavuz’un Mısır’a yürümesini artık kaçınılmaz hâle getirmişti. Bu sebeple Tumanbay, bir taraftan Yavuz’un mektubunun Mısır’da duyulması ile ortaya çıkan paniği yatıştırmaya çalışırken, diğer taraftan da orduyu savaşa hazırlamaya ve Kahire’de savunma tedbirleri almaya başladı. Ne var ki, askerlere maaşları bile düzenli olarak ödenemiyor ve bu durum büyük hoşnutsuzluğa sebep oluyordu. Bir ara askerler onu öyle sıkıştırdılar ki, Tumanbay onlara Kansûh el- Gûrî’nin oğlunu getirterek babasının hazinede bir kuruş para bırakmadığını söyledi ise de askerlerin direnmesi üzerine onları “sultanlıktan çekilip Mekke’ye gitmekle” tehdit etti. Askerler ise Tumanbay’a bir sultana söylenmemesi gereken çok ağır sözler söylediler.¹⁸³

Bu sırada Canberdi el-Gazâlî kumandasında Osmanlılara karşı gönderilen ordu da Gazze yakınlarında Hân Yûnus’ta Sadrazam Sinan Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu tarafından çok fecî bir şekilde yenilgiye uğratılmış (25 Aralık 1516) ve Canberdi pek az bir askerle kaçarak Kahire’ye gelebilmişti.¹⁸⁴ Artık Osmanlıların karşısında bir kuvvet kalmamış olup Yavuz’un her an Kahire’ye yürümesi bekleniyordu.

Mısır’da herkesin Osmanlılardan korkup can kaygusuna düştüğü bu sırada Tumanbay tahtını ve ülkesini korumak için bu şartlar altında yapılabileceklerin en iyisini yaparak büyük bir azim, cesaret ve hamiyet örneği gösterdi Önce Merc-i Dâbık ve ardından da Hân Yûnus’ta aldığı iki ağır yenilgi ile moral, teçizat ve sayıca fevkalâde yıpranmış bulunan Memlûk ordusunu yeniden tanzim ve teçiz etmek için olağanüstü gayret sarf etti.

Yaşlı genç bütün memlûkleri cepheye sürdüğü gibi, şehir halkından, Bedevî Araplardan, zencîler ve Mağriplilerden kalabalık sayıda asker toplayarak Kahire içinde ve dışında savunma tedbirleri aldı. Esasında II. Tumanbay, Osmanlı kuvvetlerini Sina Çölü’nün bittiği

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

yer olan es- Sâlihiyye'de karşılamak istiyordu. Çünkü onun düşüncesine göre çölü geçerken Osmanlı askerleri ve binek hayvanları çok yorulacaklar, dinlenmelerine fırsat vermeden yapılacak bir savaşta onları yenmek kolay olacaktı. Ancak Memlûk ümerâsı onun bu düşüncesine şiddetle karşı çıkarak Kahire dışındaki el-Matariyye ile el-Cebelü'l-Ahmer arasındaki er-Reydâniyye denilen yerde tedbir alınarak savaşın orada kabul edilmesinde ısrar etmişlerdi. Bu yüzden Tumanbay ister istemez er- Reydâniyye'de tedbirlerini aldı. el-Mukattam Dağı'ndan başlayarak Nil'e kadar uzanan sahada derin hendekler kazdırarak metrisler yaptırdı. Frenklerden temin etmiş olduğu iki yüz kadar topu Osmanlıların hücumunu beklediği tarafa yönelik olarak, sabit bir şekilde yerleştirdi.

Bu olayların çağdaşı olan tarihçi İbn İyâs'ın bildirdiğine göre, Rodos Şövalyelerinin Tumanbay'a yardım olarak bin kişilik kurşun atıcı ile barut dolu birkaç gemi gönderdiği duyulmuş ancak bunun aslı çıkmamıştı.¹⁸⁵

Tumanbay, er-Reydâniyye'de Osmanlılara karşı hazırlanır ve uzun süreceğini tahmin ettiği bir savunma savaşı için gerekli tedbirleri alırken, öte tarafta Yavuz da iki aydan fazla kaldığı Dimaşk'tan 15 Aralık'ta ayrılarak Kudüs ve diğer mukaddes yerleri ziyaret ettikten sonra, 2 Ocak 1517 tarihinde Gazze'de bulunan Veziri azam Sinan Paşa ve Osmanlı kuvvetleriyle birleşti. Burada birkaç gün kalarak Kurban Bayramı'nı kutladı ve çölü geçmek için son hazırlıklarını tamamladıktan sonra Gazze'den Mısır'a doğru yola çıkıp on üç gün gibi kısa bir zamanda Sina Çölü'nü geçip 16 Ocak'ta çölün ucundaki es-Sâlihiyye'ye vardı. İki gün sonra Bilbis'e ulaşan Osmanlı kuvvetleri burada iki gün dinledikten sonra, 22 Ocak'ta Birketü'l-Hâc'a vardılar. Nihayet bütün Osmanlı ordusu 23 Ocak 1517 tarihinde er-Reydâniyye'de kendilerini beklemekte olan Memlûk ordusunun karşısında durdu. Bu yürüyüş esnasında Sinan Paşa ve Hayır Bey'in yakaladıkları bazı Araplardan II. Tumanbay'ın aldığı tedbirleri öğrenen Yavuz, gereken karşı tedbirleri düşünüp almak ve ona göre tabyesini yapmak fırsatını da bulmuştu.

Başlarında sultanları Tumanbay olduğu hâlde Memlûk ordusu er-Reydâniyye'de hendeklerde Osmanlıları bekliyordu. Memlûk toplarının sabit olduğunu öğrenen Yavuz, onları etkisiz hâle getirmek için askerlerini ikiye ayırarak bir kısmını Memlûklerin beklediği taraftan hücum ettirirken, esas kuvvetleriyle el-Mukattam Dağı'nı dolaşıp Memlûk ordusunu arkadan çevirdi. O zamana göre oldukça gelişmiş, yivli ve her tarafa kolayca ateş edebilen müteharrik Osmanlı topları, Merc-i Dâbık'ta olduğu gibi, muharebenin kaderini tayinde müessir oldu. Her iki tarafın da büyük zâiyat verdiği, Memlûk Devleti'nin âkibetini belirleyen bu ölüm-kalım savaşında durumun ümitsizliğini gören Tumanbay, Yavuz'u ortadan çıkararak durumu lehine çevirebilmek ümidiyle onun kumanda ettiği merkeze hücum etti ise de ilerlemeye muvaffak olamayınca Vezir-i azam Sinan Paşa'nın kumanda ettiği sağ kanata yüklenerek onu yaraladı ve Yavuz'un "Bir memleket ona bedel olamaz" dediği bu büyük devlet adamı bu yüzden hemen öldü. Tumanbay'ın bu intihar hücumu sırasında Ramazanoğlu Mahmud Bey ile eski Ayıntab (Gaziantep) Beyi Yunus Bey de öldürüldü.

Ancak bu cesâreti Tumanbay'ı galip getirmeye yetmedi. Osmanlıların şiddetli hücumu karşısında tutunamayan Memlûk ordusu yenildi ve askerler kaçıştılar. Tumanbay etrafında kalan az sayıda askerle bir süre daha kahramanca dövüştü ise de, sonunda yakalanmaktan korktuğu için, o da kaçtı. Memlûk ordugâhını yağmalayan Osmanlı kuvvetleri aynı gün Kahire'ye girdiler.

Savaştan bir gün sonra (24 Ocak) Osmanlı vezirlerinin maiyetinde Hayır Bey ve Merc-i

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

Dâbık'ta esir edilmiş olan Halife ve üç mezhep başkadısı olduğu halde Osmanlı Ordusu alayla şehre girdi. Aynı gün kılınan Cuma namazında Kahire camilerinde hutbe Yavuz Selim adına okundu. Şehir kılıçla alınmış olduğu için üç gün süre ile yağmalandı ve yakalanan Memlûk askerleri de öldürüldü.

Yavuz, er-Reydâniyye'de dört gün kaldıktan sonra karargâhını Bulak'ta kurdu. 28 Ocak gecesi Tumanbay etrafına toplayabildiği 10.000 kadar Memlûk ve Arap ile ansızın Kahire'ye girdi. Şehrin önemli bir kısmını ele geçirerek caddelerin giriş-çıkışlarını tutup hendekler kazdırdı ve metrisler yaptırarak ele geçirdiği mahallelerdeki Osmanlı askerlerini öldürdü. Böylece şehir içinde boğaz boğaza bir boğuşma başladı. Şehir halkından bir kısmının da Memlûklere yardım ettiği üç gün süren kanlı sokak çarpışmaları sonunda Osmanlılar Kahire'yi sokak sokak, ev ev yeniden fethettiler. Bu durumda şehir ve sivil halk büyük tahribat ve musibetlere maruz kaldı. Tumanbay'ın bu ani baskın ile elde ettiği geçici başarı, daha fazla mal ve can kaybı ile çarpışmaların devam ettiği 30 Ocak Cuma günü bazı Kahire camilerinde kendi adına son defa olarak hutbe okunmasından başka bir sonuç vermedi.

Kahire içinde üç gün süren ölüm-kalım savaşından da ümit ettiği sonucu elde edemeyen Tumanbay, kadın kılığına girerek kaçmayı başardı. Ancak yaradılış itibariyle teslimiyetçi bir ruha sahip değildi. es-Saîd'e giderek orada etrafına Memlûklerden ve Araplardan, kendi sözüne inanmak lâzım gelirse, yirmi bin kadar asker topladı. Sürekli savaştan yorgun ve bitkin olmasına ve Yavuz'a karşı bir şart öne sürebilecek durumunda bulunmamasına rağmen, el-Behensâ kadısını barış için Halife el- Mütevekkil aracılığı ile Yavuz'a gönderdi. Tumanbay mektubunda Yavuz adına Mısır'da hutbe okutup sikke vurduracağını ve kararlaştırılacak bir meblağı her yıl ona ödeyeceğini, ancak önce Yavuz'un es- Sâlihiyye'ye çekilmesi gerektiğini bildiriyor, aksi hâlde savaşmak üzere Nil'in batı yakasına (el- Cîze'ye) geçmeye davet ediyordu. Memlûk direnişinin artık kırıldığı anlamına gelen bu mektubun Yavuz'a gelmesinden bir gün sonra (31 Ocak 1517), er-Reydâniyye Savaşı'nda Hayır Bey vasıtasıyla Osmanlılara yardım ettiği söylenen Canberdi el-Gazâlî beraberinde yedi yüzden fazla ümerâ ve asker olduğu halde gelerek Yavuz'a itaatini bildirdi.

Yavuz II. Tumanbay'ın yukarıda anılan barış teklifine karşılık 5 Mart 1517'de bir antlaşma sûreti yazdırıp imzalayarak kendi elçisi sâbık Anadolu Defterdârı Mustafa Çelebi ile halifenin devedârı Berdi Bey ve dört mezhep başkadısından oluşan bir heyetle Tumanbay'a gönderdi. Fakat bu heyet el- Behensâ yakınlarında Memlûk ve Araplardan müteşekkil bir grubun saldırısına maruz kalıp heyetteki Osmanlılar ile birlikte kadılardan ikisi öldürüldü.

Yavuz bunu duyunca (12 Mart) Nil'in batı yakasına geçmek üzere ordusunu Birketü'l-Habeş'te topladı. Ancak karşı tarafta bulunan Tumanbay'ın Osmanlıların geçmesine engel olması üzerine geçiş ertelenerek bir süre nehrin iki tarafından karşılıklı ok, tüfek ve top atışları yapıldı. Bu sırada bir kısım bedevîlerin arkadan Tumanbay'a hücum etmesi üzerine Tumanbay ehrâmlara sığındı.

Bundan istifade eden Osmanlı kuvvetleri zahmetsizce Nil'i geçtiler (24 Mart). Ertesi gün Yavuz da Nil'in batısına geçti ve 26 Mart'ta Tumanbay ile son defa el-Cîze'de Bürdân mevkiinde yapılan savaşta Osmanlılara üçüncü defa yenilen Tumanbay, yanındakilere artık her şeyin bittiğini söyleyerek Nil Deltası'nda kendisi için emin saydığı Terrûce bölgesine kaçtı. el-Bûta köyünde el-Buhayra şeyhlerinden Hasan b. Mer'î, Tumanbay'ı karşıladı.

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

Aralarında samimi bir dostluk bulunmasına rağmen Tumanbay, Hasan'dan kendisini ele vermeyeceğine dair Kur'ân üzerine yemin aldı ise de Hasan adamlarının zorlaması üzerine yeminini bozarak ona ihanet etti ve Tumanbay'ı yakalayıp durumu Yavuz'a bildirdi. Yavuz'un, Rumlu Mustafa Paşa, Şehsuvaroğlu Ali Bey ve Canberdi el-Gazâlî kumandasında gönderdiği birlik, 30 Mart 1517'de Tumanbay'ı yakalayıp demirlere bağlayıp Ümmü'd-Dinar denilen yerde bulunan Yavuz'a getirdiler. Yavuz aynı gün Tumanbay'ı huzuruna kabul etti.

Tumanbay'ı ayakta karşılayan Yavuz, önce elçilerini öldürmesi sebebiyle onu azarladı ise de, arkasından cesaretini ve yiğitliğini övüp kendisine bir tutsak gibi değil, bir sultan gibi davranarak, yanı başında hazırlattığı ikinci bir tahta oturttu. Yavuz ile son Memlûk Sultanı Tumanbay arasında uzun konuşmalar cereyan etti. Yavuz, kendisini çok uğraştırmasına rağmen korkusuz, gözüpek, açık sözlü ve cesur birisi olan Tumanbay'ın hayatını bağışlamak niyetinde idi. Hattâ Yavuz'un Tumanbay'ı Rumeli'de bir sancak beyliğine tayin edeceği, onu kayd-ı hayat şartıyla Mekke'ye süreceği veya beraberinde İstanbul'a götüreceği söylentileri bile duyulmuştu. Fakat Hayır Bey ve Canberdi el-Gazâlî'nin, "dört bir tarafa dağılmış bulunan Memlûklerin ve urbânın, Tumanbay'ın yakalandığına inanmadıklarını ve Kahire sokaklarında halkın, Allah Tumanbay'a yardım etsin diye dua ettiğini, onu canlı bırakması halinde kendisinin Mısır'ı terk etmesinden hemen sonra, yedi kat yerin dibinde bile olsa isyan ederek bunca fedakarlıklarla elde edilen neticeleri bir anda boşa çıkarabileceğini, havâstan ve avâmdan herkesin onun öldüğünü görerek, ondan ümidi kesip kendisine canu gönülden itaat etmesi için onu Zuveyle Kapısı'nda astırmasının münasip olacağını" telkin etmeleri üzerine Yavuz, yakalanmasından 14 gün sonra, Tumanbay'ın asılmasını emretti.

13 Nisan 1517 Pazartesi günü, İnbâbe'de hapsedildiği çadırdan alınan Tumanbay, dört yüz kişilik bir Yeniçeri birliğinin korumasında Bulak'a ve oradan da Zuveyle Kapısı'na götürüldü. Kendisi bir ata bindirilmiş olup, yol boyunca iki tarafa selâmlar veriyordu. Memlûkler devrinde önemli idamların yapıldığı, başların asılıp ve cesetlerin teşhîr edildiği Zuveyle Kapısı'nda attan indirilince asılacağını anlayan Tumanbay, orada toplanmış olan halka, "Benim için üç kere Fâtiha okuyun" deyip ellerini açarak kendisi de yüksek sesle üç kere Fâtiha okudu. Cellâdın uzattığı ipe boynunu uzatarak "işini bitir" dedi.

Tumanbay'ın asılışına Dulkadıroğlu Ali Bey nezaret etti. Ali Bey'in babası Şehsuvar da kırk beş yıl önce (1472 Ağustos) aynı yerde, Sultan Kayıtbay tarafından astırılmıştı.

II. Tumanbay Zuveyle Kapısı'nda astırılan ilk ve son Memlûk sultanıdır. Cesedi üç gün asılı kaldıktan sonra indirilerek muhteşem bir törenle amcası Kansûh el-Gûrî tarafından yaptırılan fakat gömülmesi nasip olmayan medreseye defnedildi. ¹⁸⁶

Tumanbay'ın ölümü ile Mısır ve Suriye'de 267 yıl süren Memlûk hâkimiyeti resmen son bulmuş ve bu ülkeler Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Esasen Memlûklerin de çoğu Türk olup geri kalanı da tamamen Türkleşmişti.

Mısır'ın fethi ile Hilâfetin Osmanlılara geçtiği yaygın bir görüş, hattâ okul kitaplarına kadar girmiş kesin bir bilgi olmakla birlikte, muâsır Memlûk kaynaklarında bununla ilgili bir bilgi yoktur.

Prof. Dr. Kâzım Yaşar KOPRAMAN

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 5 Sayfa: 99-126

Dipnotlar:

1. el-Okyânûs fî Tercemeti'l-Kâmûs (Ter. Mütercim Asım Efendi), el-Matba'atü'l-Bahriyye, 4 Cilt, İstanbul, 1304-1305.
2. "meleket eymanukum" (XIV/58); "mâ meleket eymanuhum" (XVI/71; XXIII/6; XXX/70; XXXIII/50); "mâ meleket eymanuhunne" (XXIV/31; XXXIII/55); "mâ meleket eymanukum" (IV/3, 24, 25, 36; XXX/28); "mâ meleket yemînuke" (XXXIII/50, 52); "mimmâ meleket eymanukum" (XXIV/33).
3. "abden memlûken" (XVI/75).
4. İslam devleti hizmetindeki Türk asıllı memlûklerin statüsü hakkında bak.; H. D. Yıldız, İslamiyet ve Türkler, İstanbul, 1976, s. 80-86.
5. H. D. Yıldız, aynı eser, s. 83.
6. Tolunoğulları için bak: K. Y. Koprman, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İst. 1987, c. VI, s. 55-79.
7. İbn Tanrıverdi'ye göre "Togac", Abdurrahman demektir (bak: en-Nücûmü'z-Zâhireü'z- Zâhire fi Mülûki Mısır ve el-Kahire, Kahire, 1963, c. III, s. 237).
8. İhşidler hakkında bak: K. Y. Koprman, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İst. 1987, c. VI, s. 181-221.
9. M. C. Şehabeddin Tekindağ, Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı (XIV. Yüzyıl Mısır Tarihine Dair Araştırmalar), İstanbul, 1961, s. 23-25.
10. el-Makrizî, Takiyüddin Ahmed b. Ali, Kitabu's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk, neşr.: Muhammed Mustafa Ziyâde, c. I, Kahire, 1934, s. 146-147.
11. el-Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed, 'Ikdu'l-Cumân fî Tarih-i Ehli'z- Zaman, 647 yılı olayları.
12. es-Sâlih'in teşkil ettiği bu memlûk grubuna el-Bahriyye nisbesinin verilmesini onların tüccarlar tarafından deniz yolu ile getirilmeleri ile açıklamak isteyenler de vardır.
13. el-Aynî, Ikdu'l-Cumân, 647 yılı olayları; el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 336.
14. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 339.
15. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 346, 352.
16. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 356; İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VI, s. 367
17. Sıbt b. El-Cevzî, Mirâtü'z-Zamân, 648 yılı olayları.
18. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 359; İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VI, s. 371
19. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VI, s. 371.
20. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 359.
21. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 358-360.
22. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 361. .
23. İslâm tarihinin en eski devirlerinden itibaren, İslâm ülkelerinin hepsinde kullanılan temel para birimi olup, H. 829 (M. 1426) tarihine kadar bir miskal ağırlığında (4, 25 gr.) ve umûmiyetle 0. 979 saflıkta altın idi. W. Popper, Egypt And Syria Under the Circassian Sultans, 1382-1468 A. D. Systematic Notes to Ibn Taghrî Birdî's Chronicles of Egypt (Continued), University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1957, s. 44-45.
24. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 363; İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VI, s. 369.
25. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 362; İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VI, s. 374.
26. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 366-367.

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

27. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 368.
28. Memlûk Orduları Başkumandanı veya Ordu Kumandanı olan emîrin görev ünvanı, el- Kalkaşandî, Subhü'l-A'şâ fî Sınâ'âtî'l-İnşâ, Kahire, 1913-1917, c. IV, s. 18.
29. İbn İyas, Bedâyi'ü'z-Zuhûr fi Vekâyi'i'd-Duhûr, Bulak, 1311, c. I, s. 37; el-Makrizî, es- Sülûk, c. I, s. 367-368.
30. Mısır'da 1250 yılından 1517 yılına kadar hüküm süren Memlûk Devleti'nin tarihini, sultanların menşesine göre ikiye ayırmak âdet olmuştur. Bunlardan ilki 1250-1382 tarihlerini kapsar. Bu devirde Memlûk sultanlarının kâhir ekseriyeti Türk asıllı olup, bunlara "el-Memâlik et-Türkiyye" veya Nil içerisindeki er-Ravza adasındaki kırsallarda ikamet ettikleri için "el-Memâlik el-Bahriyye" denilir. İkinci devir ise 1382-1517 tarihlerini kapsar. Bu devirde ise Memlûk sultanlarının çoğunluğu Çerkes (çoğulu: Çerâkise) asıllı olup, bunlara "el-Memâlik el-Çerâkise" (Çerkes Memlûkleri) veya Kalatu'l- Cebel burçlarında, ikamet ettikleri için "el-Memâlik el-Burciyye" denilir. Bu sadece ismen bir ayırım olup ikisi bir bütün teşkil eder.
31. Buradaki "et-Türkmânî" nisbesi Aybek'in aslına delâlet etmemektedir. Aybek, el-Melik es- Sâlih Necmeddin Eyyûb'a intikal etmeden önce Yemen'de müstakil bir devlet kurmuş olan Resuloğullarının memlûk'ü idi. Resuloğullarının bir adı da "Evlâd-ı Türkmân" olup, Aybek'in "et- Türkmânî" nisbesini alması bundan dolayıdır.
32. Şecerü'd-Dürr'ü Memlûk sultanlarının ilki olarak kabul edenler de vardır.
33. Sultan veya büyük emirlere yiyecek ve içecekleri vasıtasıyla bir kötülük yapılmasını önlemek için, yemekten önce onların yiyecek içeceklerini tadararak kontrol eden emîre denilirdi (Bak. el- Kalkaşandî, Subhü'l-A'şâ, c. V, s. 460).
34. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VII, s. 4.
35. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VII, s. 11.
36. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 390. Aktay'ı öldürenler arasında Kutuz, Bahadır, Sencer vb. vardı.
37. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 391.
38. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VI, s. 374.
39. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 403.
40. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 404.
41. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 404; İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VI, s. 378.
42. Saltanat nâibi demek olup, Sultan'a niyâbet ederdi. Sultan'ın vekili olarak iş gören bu vazife sahibi bütün işlerde mutlak selâhiyeti hâizdi. Bu vazifeyi ihdâs eden Aybek olmuştur. (İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ankara, 1970, s. 349).
43. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 417; İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VII, s. 55.
44. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 417; İbn Tanrıverdi (en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VI, s. 72) Kutuz'un sultan oluşunu 5 Kasım olarak vermektedir.
45. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 427-428.
46. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 429.
47. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 429.
48. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 430.
49. el-Makrizî, Aynı eser, c. I, s. 430-431; İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VII, s. 79.
50. Sa'îd Abdülfettah Aşûr, el-Hareketü's-Salîbiyye, Kahire, 1963, c. II, s. 1123.
51. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 433.
52. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VII, s. 101.
53. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 435.
54. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 437.
55. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VII, s. 103-104.

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

56. Saîd Abdülfettah Aşûr, ez-Zâhir Baybars, Kahire, 1963, s. 37.
57. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 625-633.
58. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 633.
59. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 483.
60. el-Makrizî, aynı eser, c. I, s. 550.
61. S. Runciman, A History of the Crusades, c. III, s. 323.
62. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 568.
63. Ebu'l-Fida, el-Muhtasar, 669 yılı olayları.
64. Mufaddal b. Ebi'l-Fezâil, en-Nehcü's-Sedîd, s. 198-199.
65. Said Abdulfettah Aşûr, Kıbrıs ve'l-Hurûbü's-Salîbiyye, Kahire, 1957, s. 47-48.
66. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VII, s. 179.
67. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 468.
68. Baybars ed-Devâdârî, Zubdetü'l-Fikre fi Tarihi'l-Hicre, c. IX, varak 81-85.
69. Sultan'a ait kumaş, mücevherât ve paranın muhafazasına memur olanlara verilen unvan Sarayda üç sınıf hazine ve üç hazinedâr vardı. Biri kumaşların, ipekli ve sırmalı eğerlerin; İkincisi mücevherat ve kıymetli taşların; üçüncüsü de her türlü nakit'in (para) koruyucusu idi. (Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, s. 340-341.
70. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 642.
71. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 645.
72. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VII, s. 269-270.
73. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 656.
74. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 658.
75. Muhyiddin b. Abdizzâhir, Teşrîfü'l-Eyyâm ve'l-'Usûr fi Sîreti'l-Meliki'l-Mansûr, neşr: Murad Kâmil, Kahire, 1961, s. 151-152.
76. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 747.
77. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 746.
78. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VII, s. 321-324.
79. Mufaddal b. Ebi'l-Fezâil, en-Nehcü's-Sedid, c. II, s. 386.
80. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 754-755.
81. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 755-756; İbn. Tagribirdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VII, s. 325-343.
82. Herhangi bir şahsın sultan tarafından büyük bir göreve tayin edildiğini gösteren ve sultan tarafından imzalanmış olan resmi yazı.
83. Devletin her türlü resmî yazışmalarının yazıldığı divândır (Uzunçarşılı, Aynı eser, s. 379-383).
84. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 756.
85. Setton, Aynı eser, c. II, s. 595.
86. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 765-766.
87. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 790; İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VIII, s. 67.
88. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 790; İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. I, s. 127.
89. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 790.
90. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 793.
91. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 806.
92. el-Makrizî, Aynı eser, c. I, s. Aynı yer.

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

93. el-Makrizî, Aynı eser, c. I, s. Aynı yer.
94. el-Makrizî, Aynı eser, c. II, s. 21-23.
95. el-Makrizî, Aynı eser, c. I, s. 817.
96. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 819-820.
97. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. 8, s. 68.
98. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. 1, s. 37.
99. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 856-85; İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. 8, s. 98-104
100. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 865-869.
101. Sultanın saraylarına nezaret eden ve bunların ihtiyaçlarını temin ile sultanın memlûk ve hizmetlilerinin yiyecek-giyecek ve bütün ihtiyaçlarına bakan kişi olup, bu görevi münhasıran seyfiyeden bir emîr ifâ ederdi. (Bak. el-Kalkaşandî, Subhu'l-Aşâ, c. 4, s. 20; c. 5, s. 45).
102. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. 8, s. 179-180; el-Makrizî, es-Sülûk, c. II, s. 35.
103. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. 8, s. 179-181; el-Makrizî, es-Sülûk, c. II, s. 45.
104. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. 8, s. 181-182; el-Makrizî, es-Sülûk, c. II, s. 45.
105. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. 8, s. 238-242.
106. İbn İyas, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. I, s. 151.
107. el-Makrizî, es-Sülûk, c. II, s. 59.
108. İbn İyas, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. I, s. 152.
109. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VIII, s. 270-271.
110. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. IX, s. 164-212.
111. el-Makrizî, el-Hıtat, c. II, s. 306.
112. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. IX, s. 273, 326, 327.
113. el-Makrizî, es-Sülûk, c. II, s. 343; İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. IX, s. 164.
114. el-Makrizî, es-Sülûk, s. 343; İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. IX, s. 164.
115. el-Makrizî, a.g.e., c. II, s. 770-790.
116. Kan akrabalığı başta olmak üzere, aynı kavimden ya da aynı şehir veya ülkeden olan insanların birbirini tutması ve birbirleriyle dayanışma içinde olmasına "asabiyye" denilir. Memlûkler devrinde aynı köle tüccarı tarafından satın alınıp getirilmiş olmak, aynı ocakta (kışlada) bir arada eğitim görmek ve aynı efendiye intisab etmek de "asabiyye"nin teşekkülü için bir sebepti. Çoğu zaman bu "asabiyye" kan bağından da kuvvetli idi.
117. Sa'îd Abdulfettâh Âşûr, el-Asr el-Memâlîkî fi Mısır ve eş-Şâm, Kahire, 1965, s. 136.
118. el-Makrizî, el-Hıtat, c. II, s. 213.
119. el-Makrizî, el-Hıtat, c. I, s. 756.
120. el-Makrizî, el-Hıtat, c. II, s. 214.
121. el-Makrizî, el-Hıtat, c. II, s. 213.
122. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 805, 822.
123. el-Makrizî, es-Sülûk, c. I, s. 875-876.
124. İbn Tagrıbirdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VIII, s. 243.
125. İbn Tagrıbirdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. VIII, s. 260-265.
126. el-Makrizî, es-Sülûk, c. II, s. 156.
127. İbn Tagrıbirdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. XI, s. 223.
128. İbn Tanrıverdi, (en-Nücûmü'z-Zâhire, c. XI, s. 223) Memlûk askerî nizâmında ümerâ (kumandanlar)

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

rütbelerine göre aşağıdan yukarıya şöyle sıralanıyordu:

Emîr-i Hamse (Beşler Emîri): Bunlar emîrlerin en küçük rütbelisi idiler. Sayıları çok azdı. Daha ziyde ölen emîrlerin çocuklarına şeref pâyesi olarak verilen bir unvandı. Bunlar gerçekte kıdemli askerler gibiydiler.

Emîr-i Aşere (Onlar Emîri): Bunlar on memlûke sahip olma hakkı olan emîrlerdi. Bazılarının sahip olduğu memlûk sayısı belli değildi. Bazen artar bazen eksilirdi. Küçük valiler ve küçük vazifelerin görevlileri bunlarda olurdu.

Emîr-i Tablhâne (Kırklar Emîri): Umûmiyetle kırk adet şahsi memlûk edinme hakkına sahip emirlerdi. Fakat kırktan aşağı olmazdı. Sayıları değişirdi. İkinci derecede mühim görevler bunlara verildi. Bunların kapıları önünde, sultanlarda olduğu gibi, fakat daha küçük ölçüde, nevbet çalardı.

Emîr-i Mie (Yüzler Emîri): Şahsına âit yüz memlûk edinme hakkına sâhip emîr olup, savaşta bin kişiyi kumanda ederdi. En yüksek derece bu idi. Büyük görevler bunlara verildi. Sayıları yirmidört idi. Bunların kapıları önünde, sultanlarda olduğu gibi nevbet çalardı. Bu konuda geniş bilgi için bak.: el-Kalkaşandî, Subhu'l-A'şâ, c. IV., s. 14 vd.

129. Sultanın memlûklerine bakan ve onların her türlü işiyle meşgul olan emîrdir. Sayıları dört tane olurdu. Birinci yüzler emîri ve diğer üçü de kırklar emîri olurdu (el-Kalkaşandî, Subhu'l-A'şâ, c. IV, s. 18).
130. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. XI, s. 163.
131. el-Makrizî, es-Sülûk, c. III, s. 381 vd.
132. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. XI, s. 188.
133. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. XI, s. 210-211.
134. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. XI, s. 215.
135. Berkûk'un hayatı ve devri hakkında bak.: Prof. Dr. M. C. Şehabeddin Tekindağ, Berkûk Devrinde Memlûk Sultanlığı, İstanbul, 1961.
136. el-Makrizî, es-Sülûk, c. III, s. 476-477; İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. XI, s. 215.
137. el-Makrizî, es-Sülûk, c. III, s. 567 vd.; İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. XI, s. 251-289.
138. el-Makrizî, es-Sülûk, c. III, s. 620-624; İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. XI, s. 285-289.
139. el-Makrizî, es-Sülûk, c. III, s. 692-695; İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. XI, s. 369 vd.
140. el-Makrizî, es-Sülûk, c. III, s. 704-705.
141. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. XII, s. 36-39.
142. el-Makrizî, es-Sülûk, c. III, s. 814-815.
143. Ş. Tekindağ, a.g.e., s. 113 .
144. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhireü'z-Zâhire, c. XII, s. 329-330; K. Y. Koprman, Mısır Memlûkleri Tarihi, Sultan el-Melik el-Mü'eyyed Şeyh el-Mahmûdî Devri (1412-1421), Ankara, 1989, s. 46-48.
145. el-Makrizî, es-Sülûk, c. IV, s. 8; İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhireü'z-Zâhire, c. XIII, s. 48-49.
146. el-Makrizî, es-Sülûk, c. IV, s. 41-46; İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhireü'z-Zâhire, c. XIII, s. 57.
147. el-Makrizî, es-Sülûk, c. IV, s. 214-216; İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhireü'z-Zâhire, c. XIII, s. 146-147.
148. K. Y. Koprman, Mısır Memlûkleri Tarihi, Ankara, 1989, s. 113-114.
149. K. Y. Koprman, a.g.e., s. 165-168.
150. K. Y. Koprman, Aynı eser, s. 184.
151. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, C. XIV, (neşr.: F. M. Şeltût-C. M. Muharrız), Kahire, 1971, s. 223.
152. Halil b. Şâhin, Kitabü Zübdeti Keşfi'l-Memâlik ve Beyânî't-Turuki ve'l-Mesâlik, (neşr: Paul Ravaisse), Paris, 1894, s. 138.
153. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. XIV, s. 292-304.

MISIR MEMLÛKLERİ (1250-1517)

154. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. XV, Kahire, 1971, s. 106-111.
155. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, c. XVI, Kahire, 1971, s. 351, 352, 359, 361, 363.
156. İbrahim Ali Tarhan, Mısır fî Asri Devleti'l-Memâlik-i-Çerâkise, Kahire, 1960, s. 35.
157. İbn Tanrıverdi, en-Nücûmü'z-Zâhire, C. XVI, s. 55-57; Aynal hakkında bkz.: "Fatih'le Çağdaş Bir Memlûklu Sultanı, Aynal el-Ecrûd (1453-1460)". İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi, sayı: 23, (Mart, 1969), s. 35-50.
158. İbrahim Ali Tarhan, a.g.e., s. 36.
159. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, (neşr., P. Kahle ve M. Mustafa), İst. 1936, c. V, s. 2.
160. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. III, s. 324.
161. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. IV, s. 4.
162. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. V, s. 22.
163. Mütevellî, Ahmed Fuad, el-Fethü'l-Osmânî li'ş-Şâm ve Mısır ve Mukaddemâtihi, Kahire 1976, s. 58-63.
164. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. V, s. 7.
165. İbn İyâs, Aynı eser, c. V, s. 22.
166. İbn İyâs, Aynı eser, c. V, s. 26.
167. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. V, s. 45.
168. İbn Zunbul, Ahiretü'l-Memâlik (neşr: Abdulmunim Amir), Kahire, 1962, s. 22.
169. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. V, s. 45 vd.
170. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. V, s. 63; İbn Zunbul, Aynı eser, s. 24.
171. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. V, s. 68.
172. İbn Zunbul, Ahiretü'l-Memâlik, s. 25.
173. Muhammed Mustafa Ziyâde, Nihâyetü Selâtinî'l-Memâlik fî Mısır, s. 218.
174. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. V, s. 69.
175. İbn Ayâs, Aynı eser, c. V, s. 70.
176. İbn İyâs, Aynı eser, c. V, s. 70. Kaynaklarda el-Gür'nin ölümü hakkında başka rivayetler de vardır. Ölüm sebebi her halde kalp sektesi olmalıdır.
177. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. V, s. 102.
178. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. V, s. 102 vd.
179. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. V, s. 126.
180. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. V, s. 121.
181. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. V, s. 120-122.
182. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. V, s. 122.
183. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. V, s. 123-126.
184. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. V, s. 127-128.
185. İbn İyâs, Bedâyi'ü'z-Zuhûr, c. V, s. 139.
186. Osmanlıların Mısır'ı fethini gözleriyle gören müverrih İbn İyâs Bedâyi'ü'z-Zuhûr fî Vakayii'd-Duhûr adıyla kaleme aldığı meşhur tarihinde, son Memlûk Sultanı Tumanbay'ın mâcerasını bütün teferruâtı ile anlatılmaktadır.